

Ivica Martinović

Epigrami Ruđera Boškovića

Znanstvena slava, misaoni uvidi i diplomatsko umijeće Ruđera Boškovića posve su potamnili književno značenje njegova djela. Istraživanje o tome zašto je i kako Boškovićevo djelo, baš kao književno djelo, doživjelo jednostrane prosudbe moglo bi biti jedno od najizazovnijih u povijesti hrvatske kulture. Boškovićeви spisi na latinskom jeziku dijele, dakako, sudbinu svekolikog hrvatskoga latinizma. Ali i unutar toga sklopa sintetički prikazi o Boškoviću daju prednost znanstvenom stvaralaštvu nad umjetničkim.¹ Pritom nije presudna književna kritika, već Boškovićeва slava! To pak izravno proturječi Boškovićevu razumijevanju književnoga stvaralaštva. Po Boškovićevu osvjedočenju, on sudjeluje u književnoj republici i onda kad piše fizičku raspravu na latinskom ili matematički članak na talijanskom, astronomsku radnju upućenu Akademiji znanosti u Parizu na francuskom ili ulomak pisma na hrvatskom. On sudjeluje u istoj i jedinoj književnoj republici i onda kad piše znanstvenu prozu ili putopis, epigram ili ep. U tu je svrhu dostatno prolistati popise Boškovićevih djela što ih je on objavio u naponu snage 1761. i 1763. godine, osobito pak odjeljak *Poëtica*, pa se osvjedočiti kako se Bošković dotad okušao u sljedećim književnim vrstama: znanstvena rasprava priredena za svečanu javnu obranu na kraju akademske godine (od 1736. do 1755.), tehničko vještačenje (1742.), bilješke uz pjesme drugih književnika (1747.), pastirski dijalozi (1748.), znanstvena poslanica (1750.), *cantatina*, odnosno *arietta* kao pjesnički oblici napisani na zadanu glazbu (1750.), udžbenik za školsku mladež (1752.), ekloga (1753.), herojska poema (1753.), izvješće o znanstvenom putovanju (1755.), epigram (1756.), sustavni prikaz vlastite filozofije prirode (1758.), didaktički ep s prirodoznanstvenom tematikom (1760.) i sonet (1761.).² Ovom popisu treba dodati književne

1 Primjerice Ratimir Mardešić, »Novovjekovna latinska književnost«, u *Povijest suvremene književnosti* 2 (Zagreb: Mladost, 1977.), p. 467: »Ruđer Josip Bošković jedan je od najistaknutijih predstavnika znanstvene proze u 18. stoljeću.«

2 Vidi: »Catalogus operum P. Rogerii Josephi Boscovich S. J. impressorum usque ad initium anni 1761.«, u Rogerius Josephus Boscovich, *De Solis ac Lunae defectibus libri V.* (Venetiis: Typis Antonii Zatta, 1761.), pp. XI–XXVI; »Catalogus operum P. Rogerii Josephi Boscovich S. J. impressorum usque ad initium anni 1763.«, u Rogerius Josephus Boscovich, *Theoria philo-*

vrste kojima se Bošković poslužio u kasnijem razdoblju: putopis (1772.), epitaf (1772.), elegija (1781.), polemika (1782.) i arheološko izvješće (1784.).³ Već ta raznovrsnost književnog izraza iskusnoga bi istraživača upućivala na oprez pri izricanju suda o književniku Boškoviću. Pa ipak, govor o književniku Boškoviću ili, još određenije, o pjesniku Boškoviću sadržavao je mnogu strogu ocjenu bez potrebnoga uvida i obrazloženja. »Stihotvorac«, poput presude zvuči jedna jedina riječ koju je Antun Barac izrekao o pjesniku Boškoviću raspravljajući o hrvatskoj književnosti 18. stoljeća.⁴

Predodžba o pjesniku Boškoviću donekle se počela mijenjati kad se vrijednosni sud povjesničara usredotočio na Boškovićev prirodoslovni spjev *De Solis ac Lunae defectibus*. Posveta na naslovnici prvog londonskog izdanja *ad Regiam Societatem Londinensem* postala je nezaobilaznom kulturnom činjenicom. Prikazi astronomske tematike spjeva⁵ upozorili su na čuvenu apoteozu Isaaca Newtona i onaj nezaboravni rodoljubni stih:

*Dulce mihi natale solum Ragusa,...*⁶

Vrijednosna je prekretnica nastupila tek s ocjenom Veljka Gortana koja je odjeknula u svim kasnijim povijestima književnosti: »Bošković nije samo bio učenjak nego i latinski pjesnik. Njegova pjesnička sposobnost jasno dolazi do izražaja u djelu *De Solis ac Lunae defectibus* u kojem s lakoćom elegantnim heksametrima pjesnički oblikuje apstraktne astronomske teorije.«⁷ Napokon, taj

sophiae naturalis redacta ad unicum legem virium in Natura existentium (Venetiis: Ex Typographia Remondiniana, 1763.), nepag. Godina navedena u zagradi označuje kad je Bošković *objelodanio* prvo djelo u dotičnoj književnoj vrsti.

3 Usp. »Popis djela Rudera Josipa Boškovića«, u Željko Marković, *Rude Bošković*, dio drugi (Zagreb: JAZU, 1969.), pp. 1108–1113.

4 Antun Barac, *Jugoslavenska književnost* (Zagreb: Matica hrvatska, 1959.), p. 67.

5 Vidi: Đorđe Nikolić, »Pomračenje Sunca i Mjeseca: Pesničko delo Rude Boškovića«, *Bošković: Almanah Hrvatskoga prirodoslovnog društva za godinu 1954.* (Zagreb: Hrvatsko prirodoslovno društvo, 1954.), pp. 94–129, na pp. 112–129, oslanjajući se uglavnom na francuski prozni prijevod *Les Éclipses* (Paris: Valade et Laporte, 1779.); Agata Truhelka, *Ruder Josip Bošković* (Zagreb: Hrvatsko prirodoslovno društvo, 1957.), osobito poglavlje »Pomrčine«, pp. 102–105; Željko Marković, *Rude Bošković*, dio prvi (Zagreb: JAZU, 1968.), pp. 51–52, 575–578; Divna Ježić, »Ruder Bošković – le poète des éclipses«, *Annales de l'Institut Français de Zagreb* 3 (1977–1982.), pp. 255–269; Žarko Dadić, *Ruder Bošković* (Zagreb: Školska knjiga, 1987.), pp. 142–143; Germano Paoli, *Ruggiero Giuseppe Boscovich nella scienza e nella storia del '700* (Roma: Accademia Nazionale delle Scienze detta dei XL, 1988.), pp. 446–447. Usp. prijevode izabranih ulomaka spjeva: Nikolić, »Pomračenje Sunca i Mjeseca«, pp. 104–112; »Pomrčine Sunca i Mjeseca«, preveo u prozi Vinko Didović, u Veljko Gortan i Vladimir Vratović (priredili), *Hrvatski latinisti II* (Zagreb: Matica hrvatska, 1970.), PSHK 3, pp. 330–341; Ernest Stipanić (priredio uz sudjelovanje prevodilačke sekcije Društva za antičke studije SR Srbije), »Prvi prevodi sa latinskog na srpskohrvatski jezik nekih Boškovićevih tekstova«, *Delo* 33 (1987.), pp. 244–264.

6 Boscovich, *De Solis ac Lunae defectibus libri V.* (Venetiis: Typis Antonii Zatta, 1761.), lib. IV., v. 858, p. 259.

7 Veljko Gortan, »Ruder Josip Bošković (1711–1787.)«, u Veljko Gortan i Vladimir Vratović, *Hrvatski latinisti II*, pp. 309–313, na p. 313.

je spjev postao predmetom znanstvenoga istraživanja kad je Branimir Glavičić proučio versifikatorsko umijeće Ruđera Boškovića u gradnji daktilskog heksametra, odnosno njegovo nadahnuto nasljedovanje rimskih klasika Vergilija i Lukrecija.⁸

Za cjelovitiji uvid u književno stvaralaštvo Ruđera Boškovića u novije se vrijeme založio Gennaro Barbarisi. Protiveći se i sâm baš oskudnu zanimanju književne kritike za Boškovića, on je, uz već spomenuti prirodnoznanstveni spjev, iz Boškovićeve književne radionice po vrijednosti još izdvojio epigrame, epistolarij, arkadijske dijaloge i putopis.⁹ Premda je objektivno procijenio udio i značenje latinskoga jezika u Boškovićevu književnom djelu,¹⁰ Barbarisi je, posve razumljivo, proučavao dva Boškovićeva ostvarenja napisana na talijanskom: *Dialogi sull'aurora boreale* (1748.) i *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia* (1784.). Vrednujući ih iz perspektive razvoja dotičnih književnih vrsta u 18. stoljeću, ustvrdio je da su *Dialogi* »jedan od boljih uzoraka arkadijske proze«,¹¹ te obrazloženo pobio zlovoljne ocjene što ih je o putopisu *Giornale* izrekao Camillo Ugoni još davne 1820. godine.¹² Iako se ograničio na umjetnine nastale na talijanskom jeziku, Barbarisi je nedvojbeno iskazao istraživačku otvorenost pred cjelinom Boškovićeve pisane riječi.

Treba li posebno spominjati da je, osim uz poneki izuzetak, književna ostavština Ruđera Boškovića prešućena? A ona doista iznenađuje svojim opsegom, vremenskim rasponom i raznovrsnošću. Prema katalogu Branimira Truhelke, toga povlaštenoga svjedoka Boškovićeve ostavštine iz srpnja 1924. godine kad je ona pripadala obitelji Mirošević–Sorgo i još se nalazila u Dubrovniku, samo djela svrstana u odjeljak »Pjesništvo« broje 55 rukopisa i zahvaćaju vremensko razdoblje od 1735. do 1781.¹³ Pjesničko umijeće Boškovićovo tu se, primjerice, iskazuje od mladenački vatrenih pjesama *in Turcas* do poznih stihova *in mensa*, odnosno u talijanskoj inačici *alla tavola*, od prijevoda božićnoga prikazanja njegove sestre Anice Bošković do epitafa starici majci, od prigodnica u čast europskih vladara do natpisa na pogonskom stroju pariškoga vodovoda, od

8 Branimir Glavičić, »Versifikatorska tehnika Ruđera Boškovića«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 26(16) (1987.), pp. 185–203.

9 Gennaro Barbarisi, »Il letterato Boscovich«, u Michele Bossi and Pasquale Tucci (eds), *Bicentennial commemoration of R. G. Boscovich, Milano, September 15–18, 1987: Proceedings* (Milano: Unicopli, 1988.), pp. 149–170, na pp. 152–153.

10 Barbarisi, »Il letterato Boscovich«, p. 152, napose tvrdnja da je latinski od početnih dana Boškovićeva školovanja u Dubrovniku postao »prirodni izričaj njegove misli« (*l'espressione naturale del suo pensiero*).

11 Barbarisi, »Il letterato Boscovich«, p. 159: »uno dei migliori esempi di prosa arcadica«.

12 Usp. Camillo Ugoni, *Della letteratura italiana nella seconda metà del secolo XVIII*, vol. 1 (Brescia, 1820.), pp. 28–95; Barbarisi, »Il letterato Boscovich«, pp. 159–164.

13 Vidi Branimir Truhelka, »Katalog rukopisa«, u *Grada za poznavanje života i rada R. Boškovića: Katalogi*, fasc. XV, ff. 76–141, rukopis s nadnevkom 17. 7. 1924. koji je nekoć bio vlasništvo Povijesnog arhiva u Dubrovniku, a danas se pod oznakom F-7 čuva u Zavodu za povijest znanosti HAZU u Zagrebu.

zahvalnice francuskom akademiku La Condamineu za ugodu seoskoga ladanja 1769. godine do pjesme posvećene Charlesu Messieru, »preslavnom otkrivaatelju kometâ«. Usporede li se Boškovićeva književna ostvarenja, kako ona što su uvrštena u bibliografije objavljenih spisa, tako i ona iz rukopisne ostavštine pohranjena od 1962. godine u Bancroft Library u Berkeleyu, sa sažetim prikazom njihove dosadašnje prouke, onda se nameće zaključak: Boškovićovo književno djelo tek očekuje svoje tumače.

Zašto epigrami?

Od svih pjesničkih tvorbi u kojima se Bošković okušao, epigrami su ona lirska vrsta koja može utrti nov pristup razumijevanju pjesničkog djela Rudera Boškovića. Nije pretjerano reći da su epigrami bili trajno i utjecajno Boškovićovo pjesničko iskustvo, a doživjeli su koliko neobičan, toliko i podijeljen prijem, prijem koji, dakako, otkriva na koji smo način postali čitateljima Boškovićevih epigrama ili zašto to nismo postali. Povijesni prikazi hrvatskog latinizma, pa odatle i povijesti hrvatske književnosti, jednostavno su ih prešutjeli. Naprotiv, u Boškovićevim biografijama epigrami su trajno prisutni otkako je Franjo Rački, pripremajući izbor iz obilne Boškovićeve prepiske uz stotu obljetnicu njegove smrti, upozorio na Boškovićeve epigrame u pismu Girolamu Durazzu 1. listopada 1772.¹⁴ Upravo epigrami nastali za petodnevno ladanje u ljetnikovcu poklisara Durazza, i jedino ti epigrami, poslužili su Boškovićevim biografima kao *curiosa* o njegovoj ličnosti, o umiješnu ophođenju sa ženama, o erotičnosti, o slobodnom izražavanju najintimnijih osjećanja, i tome slično.¹⁵ Povod je, dakako, ponudio čedni Rački u svojoj »životopisnoj crti« o Ruderu Boškoviću kad je čak i u epigramu koji uspoređuje svjetlost zvijezda stajačica sa svjetlošću Jupitra ponašao »kompliment gospoји«. ¹⁶ I to samo zato jer je Bošković označio planetu Jupiter božicom među zvijezdama! Ili možda zato jer je Rački potpuno zanemario astronomsku pobudu ovog epigrama? Za razliku od mnogih potonjih, Rački je razumijevao da je Bošković »u granicah svoga svećeničkoga i redovničkoga zvanja bio čovjek društven i svjetskoga izobraženja«, ¹⁷ a istodobno je

14 Franjo Rački, »Rugjer Josip Bošković. Životopisna crta«, u *Život i ocjena djela Rugjera Josipa Boškovića*, Rad JAZU 87–88–90 (1887–1888.), pp. 1–100, na pp. 66–67, 87–88.

15 Primjerice: Agata Truhelka, *Ruder Josip Bošković*, u poglavlju »Pjesnik«, p. 107: »Boraveći u Mestre kod poslanika Durazza, zabavljao je društvo svojim distisima. Često ih je spjevao u čast kućedomačice ili prisutnih gospoda«; Željko Marković, *Rude Bošković II*, p. 802: »Tu je bila prigoda da pokaže svoje društvene sposobnosti, pa je među drugim sastavio ovdje mnoštvo duhovitih stihova koje u tom pismu i navodi.«; p. 1063: »Nema sumnje da se je Bošković vrlo dobro osjećao u duhovitom ženskom društvu koje je znalo cijeliti njegove često blistave doskočice i ideje.«; Ernest Stipanić, *Ruder Bošković* (Gornji Milanovac: Dečje novine; Beograd: Privredni pregled, 1984.), u poglavlju »Bošković, čovek i mislilac«, p. 112: »Tako su Boškovićeva intimna raspoloženja, kao čoveka, vrlo često bila potpuna negacija onoga što je u njegovom ličnom životu, bar po formi, trebalo da simbolizuje isusovačka mantija, koju je oblačio i nosio.«

16 Rački, »Rugjer Josip Bošković. Životopisna crta«, p. 88.

17 Ib., p. 87.

istaknuo i umjetničku vrijednost Boškovićevih epigrama. »Kano improvisator poznat«, dvaput je naglasio Rački,¹⁸ da bi ovu činjenicu iz europskih salona i vrtova 18. stoljeća produbio do pohvalne prosudbe o epigramatičaru Boškoviću: »U tom pogledu može se naš Bošković o bok staviti svomu zemljaku i priznanomu one dobe pjesniku R. Kuniću.«¹⁹

Ni književna kritika ni književna arheologija nisu krenule tragom te pohvalne ocjene Franje Račkoga. Usporedba s Kunićem, kojega prate ne samo pjesnička slava nego i posthumna izdanja dviju zbirki epigrama 1803. i 1827. godine, mogla je izgledati pretjeranom ili neobrazloženom. Ali, rječitije od usporedbe s Kunićem, u prilog temeljite prouke Boškovićevih epigrama govore dublji razlozi, oni koji upućuju na ozračje Boškovićeve odrastanja i njegove prve pjesničke nastupe u studentskoj auli Rimskog kolegija i na domjencima rimske akademije *degli Arcadi*, kao i oni razlozi koji omogućuju govoriti o Boškovićevoj samosvojnoj poetici.

Tijekom školovanja u Dubrovačkom kolegiju i ponovnog pohađanja retorike u Rimskom kolegiju Bošković se upoznao s klasičnim pjesničkim naslijeđem i iskušao se u različitim versifikatorskim postupcima. Tu je svoje mjesto imao i epigram. Opseg proučavanja rimskih pjesnika možda najbolje odražavaju najstarije inačice isusovačkoga pedagoškog zakonika *Ratio studiorum*. Prva inačica tog zakonika, poznata kao i podnesak šestorice otaca glavnom predstojniku Družbe Isusove iz 1586. godine, u poglavlju posvećenu vježbama u razredima *grammaticae et humanitatis* točno je propisala stope, stihove i pisce, pa među njima heksametar i pentametar kao sastavne dijelove elegijskog distiha, te Marcijala kao neprijeporna uzora u umijeću sastavljanja epigrama, i to u strogom izboru pjesnika samo uz Ovidija, Tibula i Propercija.²⁰ Preradba najstarije inačice koju je odobrio general Reda, poznata pod standardnom oznakom *Ratio studiorum* 1586/b, sadržavala je propise o svakodnevnim vježbama u prvom razredu gramatike: »A knjige za prvi razred su *Epistolae ad Atticum* i *ad Q. Fratrem* Marka Tulija [Cicerona], te Ovidije *de Ponto* i *de Tristibus*. Poslije Uskrsa još *de Senectute* ili *de Amicitia* Marka Tulija, pa neki izbor iz Marcijala, Tibula, Propercija. Tumačenje neka najprije bude na latinskom jeziku, potom po drugi put na narodnom (*vulgari sermone*). Neka bude i tumačenja od riječi do riječi

18 Ib., pp. 66–67.

19 Ib., p. 67.

20 Vidi kritičko izdanje: Ladislaus Lukács (ed.), *Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu* (1586., 1591., 1599.), u *Monumenta Paedagogica Societatis Iesu* 5 (Romae: Institutum historicum Societatis Iesu, 1986.), nova editio penitus retractata; unutar poglavlja »Fines atque exercitationes scholarum grammaticae et humanitatis«, pp. 143–156, p. 149: »Quamquam principio exponendi essent communiore quidam tum pedes ut dactylus, spondeus, trochaeus, pyrrichius, anapestus; tum versus, ut hexameter, pentameter, sapphicus, asclepiadeus, phaleucius. Exponentur tandem ex poetis Ovidius *de Ponto* et *Tristibus*, Martialis, et siquae elegiae ex Tibullo et Propertio seligerentur; ex prosa vero M. Tullii epistolae *ad Atticum* et *ad Quintum Fratrem*, *de Senectute*, *de Amicitia*, Iustinus, *Commentarii* Caesaris.«

(*ad verbum*), ali ne više nego bi pristajalo.«²¹ Napokon, kasnije preradbe zakonika *Ratio studiorum* iz 1591. i 1599. godine prepustile su običajnicima pojedinih učilišta potankosti o piscima, pa više nisu izrijeком spominjale Marcijala kao propisanog pjesnika.

Ali, da se Marcijal kao prokušani majstor epigrama zadržao u programu nižih razreda učilišta *collegium quinque classium*, kakvo je učilište bio i Dubrovački kolegij, svjedoči i školsko izdanje Marcijalovih epigrama koje je priredio isusovac Joseph Jouvancy (1643.–1719.). To školsko izdanje iz kojega su bili izostavljeni opsceni epigrami (*demptis obscenis*), kako je označeno na naslovnici, upotrebljavalo se i u doba Boškovićeve mladosti što potvrđuje i primjerak iz tog vremena koji je pripadao knjižnici Dubrovačkoga kolegija.²² Štoviše, isti je Jouvancy početkom 18. stoljeća objavio priručnik za učitelje nižih škola o redu učenja i poučavanja suglasno odredbama XIV. generalne kongregacije Družbe Isusove, a u njega je uvrstio leksikon latinskih pjesnika *Poetarum praestantiorum nomina, aetas, stilus*.²³ Među podacima o 21 pjesniku nalazi se i bilješka o Marcijalu, kao i o Jouvancyevu izdanju Marcijalovih epigrama: »njegovo štivo može izbrusiti mišljenje i obdarenost, ako se izostave opsceni epigrami, kao što ih je tumač nedavno izuzeo, a epigrami objasne kratkim bilješkama«. ²⁴ Smjernice iz Jouvancyeva priručnika obvezivale su i mladog Boškovića kao učitelja nižih škola *grammaticae* i *humanitatis* u Rimu, Fermu i ponovno u Rimu u razdoblju 1732.–1737.²⁵

Na temelju ovih okolnosti Boškovićeva obrazovanja može se samo pretpostavljati, ali se ništa ne smije tvrditi o dosegu Marcijalova utjecaja. Isto vrijedi i za ostale gojence Dubrovačkoga i Rimskog kolegija koji su prošli isusovački sustav školovanja pa se poslije iskazali kao vrsni epigramatičari, prvenstveno za Ignjata Đurđevića, Rajmunda Kunića i Brnu Džamanjića. U Boškovićevu slučaju postoje, koliko sam dosad mogao ustanoviti, dvije jasne potvrde da je Bošković dobro poznao Marcijalovu zbirku epigrama, da se njom nadahnjivao i tješio. Prvu

21 Ib., unutar poglavlja »Harum scholarum quotidianae exercitationes«, pp. 192–200, na p. 197.

22 Među više izdanja Marcijalove zbirke epigrama do 1725. godine, godine Boškovićeva odlaska iz Dubrovnika, našao sam ga u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku pod signaturom 1698–A: *M. Val. Martialis epigrammata demptis obscenis*. Addidit annotationes & interpretationem Josephus Juvencius è Societate Jesu (Romae: Typis Antonii de Rubeis in Platea Cerensi, 1703.). Ex libris: Coll. Ragusini Soc. Jesu.

23 Josephus Juvencius, *Magistris scholarum inferiorum Societatis Iesu de ratione discendi et docendi ex decreto Congregat. Generalis XIV*. (Francofurti: Apud Thomam Fritsch, 1706.), pp. 75–80.

24 Juvencius, *Magistris scholarum inferiorum*..., p. 79: »mores & ingenium perpolire potest ejus lectio, si obscena deleas epigrammata, ut ab interprete nupero dempta & brevibus commentariis illustrata sunt«.

25 Vidi Branimir Truhelka, »Rudžer Josip Bošković: Ulomci biografije«, u Željko Marković (ur.), *Grada za život i rad Rudžera Boškovića*, knjiga 1 (Zagreb: JAZU, 1950.), pp. 99–221, s pojedinostima na pp. 100–102, 106.

sam potvrdu pronašao u parafrazi Marcijalova epigrama *Epitaphium anus garrulae, ac veneficae* (*Epitaf za brbljavu staricu vračaru*) koju parafrazu je Bošković uvrstio u drugo pjevanje svoga spjeva *De Solis ac Lunae defectibus*.²⁶ U bilješci uz ove stihove Bošković je otkrio posrednika: utjecajnog geocentričara Ricciolija, talijanskog isusovca iz 17. stoljeća, koji je u svom astronomskom djelu prikupio poetske izričaje o magijskim doživljajima pomrčine Mjeseca u starih naroda, osobito o tesalskom zvrku kao magijskom oruđu koje pod utjecajem čarobnjaka određuje gibanje Mjeseca. Među Ricciolijevim izvorima bio je i peti elegijski distih spomenutoga Marcijalova epigrama koji je Bošković i naveo u bilješci.²⁷ Pjevajući o pomrčini Mjeseca, Bošković je izričito htio ugraditi Marcijalov pjesnički izričaj u tesalskom zvrku. Drugu potvrdu pronašao sam u Boškovićevu pismu Girolamu Durazzu koje sadrži ciklus Boškovićevih epigrama s rujanskoga venecijanskoga ladanja 1772. godine, gdje se Bošković odlučio na ocjenu vlastitoga prijednenog puta u epigramatskom pjesništvu: »U mojim danima izradio sam ih na desetine tisuća, neke dobre, neke osrednje, neke loše, *aliter non fit, Avite, liber*.«²⁸ Ovdje je Bošković započeo s parafrazom, a završio s doslovnim navodom iz epigrama u kojem je Marcijal progovorio o mucu književnoga stvaranja:

De suis epigrammatis

*Sunt bona, sunt quaedam mediocria, sunt mala plura
Quae legis hîc: aliter non fit, Avite, liber.*

O svojim epigramima

*Dobri su, osrednji neki, mnogi baš jesu loši
Što čitaš, Avite, njih: inače knjige ne bje!*²⁹

Tumačeći kako zapravo nastaje knjiga epigrama, Marcijal je stupnjevao svoje epigrame. Držao je da je napisao dobre epigrame, ali više osrednjih i mnogo loših. Naprotiv, Bošković je, parafrazirajući Marcijala, svoje epigrame ravnomjer-

26 Boscovich, *De Solis ac Lunae defectibus libri V.*, liber II., vv. 1383–1385, p. 147:

Dum nempe è nitido Lunam deducere curru
Thessala tentat anus cantu, rhombumque potentem
Circumagit,...

27 Martialis, *Epigrammata*, lib. IX., ep. 23:

Quae nunc Thessalico Lunam deducere rhombo,
Quae sciet?...

Vidi Boscovich, *De Solis ac Lunae defectibus*, p. 147, n. 88.

28 Ruđer Bošković Girolamu Durazzu, 1. listopada 1772., u »Lettera del P. Boscovich al P. Girolamo Durazzo fratello del Sign. Ambasciatore Imperiale, scrittagli dal soggiorno di Mestre in Casa dello stesso Ambasciatore«, u *Lettere del P. Boscovich pubblicate per le nozze Olivieri—Balbi* (Venezia: Co'Tipi di Gio: Pietro Pinelli, 1811.), pp. 62–95, na p. 81: »A'giorni miei ne ho ben fatte molte diecine di migliaia, quali buoni, quali mediocri, quali cattivi, *aliter non fit, Avite, liber*.«

29 Martialis, *Epigrammata*, lib. I., ep. 17; preveo za ovu priliku Ivica Martinović.

no raspodijelio na dobre, osrednje i loše, ali, unatoč takvu samopouzdanju i u svojim poznim godinama, nije objavio ni jednu knjigu epigrama.

Bošković, dakle, nije poslušao Marcijalov savjet kako nastaje knjiga, ali je Marcijalov utjecaj nazočan u Boškovićevoj trajnoj privrženosti epigramu kao obliku pjesničkog iskaza. Sudeći prema Truhelkinu opisu Boškovićeve književne ostavštine, epigram je bio sastavni dio prvog predstavljanja pjesnika Boškovića u Rimskom kolegiju 1735. godine.³⁰ *Professor humanitatis*, kako sâm Bošković predstavlja svoje nastavničko zaduženje u Rimskom kolegiju u jednom vremenskom odsječku između studija filozofije i studija teologije, prema napatku u Jouvancyevu priručniku morao je prednjačiti u sastavljanju pjesama, a mogao je sastaviti herojsku poemu ili se odlučiti za zbirku s više pjesničkih oblika, osobito na početku školske godine.³¹ Bošković je izabrao ovu drugu mogućnost, pa su 1735. godine njegovi učenici iz četvrtog razreda, razreda *humanitatis*, recitirali prvu njegovu pjesničku zbirku. Na posljednjem mjestu u njoj, kako i priliči, stajao je epigram kojim Bošković proriče propast Turaka u maniri astrologa na temelju opisa posljednje pomrčine Mjeseca:

Turcarum excidium portendi postremo Lunae defectu

*Turcima prorecoh propast sa zadnjim mračenjem Mjeseca.*³²

S epigramom je Bošković nastupao i na javnim sastancima u akademiji *degli Arcadi*. Tako je, primjerice, epigramom pozdravio izbor napuljskog kraljevskog para u Arkadiju 1748. godine.³³ Četiri Boškovićeva epigrama uvrštena su u pjesnički zbornik *Arcadum carmina*.³⁴ Epigramima s prirodoznanstvenom tematikom, koji su nastali u krilu Arkadije, nedvojbeno se ponosio kad ih je sâm znao prevoditi na talijanski. U književnoj se ostavštini sačuvao ciklus od osam epigrama, među njima četiri u Boškovićevu prijevodu na talijanski.³⁵ Zbirka tih prijevoda po svoj je prilici nastala 1748. godine jer je jedan epigram iz te zbirke,

30 *Carmina P. Rogerii Josephi Boscovich S. J. humaniores litteras docentis in Collegio Romano anno 1735 publicè a discipulis recitata*, ff. 1–25, rkp. 164 prema Truhelkinu popisu Boškovićeve ostavštine: Truhelka, »Katalog rukopisa«, fasc. XV, f. 136. Naslov zbirke očigledno je naknadan jer 1735. godine Bošković nije bio *pater*, već *magister*. Usp. Branimir Truhelka, »Rudžer Josip Bošković: Ulomci biografije«, u poglavlju »Mladost«, na pp. 102–103.

31 Josephus Juvencius, *Magistris scholarum inferiorum...*, osobito u poglavlju »Ordo studendi«, pp. 94–99, na p. 98: »Licebit in eadem scholarum instauratione professori humanitatis carmen condere, aut heroicum, aut è variis carminum generibus permixtum.«

32 *Carmina P. Rogerii Josephi Boscovich...*, f. 25.

33 *Dum anno 1748 in publico Arcadum congressu Rex et Regina Neapolis pastores aclamarentur: epigramma recitatum a Rogerio Josepho Boscovich*, f. 1, rkp. 140 prema Truhelkinu popisu Boškovićeva arhiva Mirošević–Sorgo: Truhelka, »Katalog rukopisa«, fasc. XV, f. 128.

34 Rogerius Josephus Boschovichius [sic!] Ragusinus Soc. Jesu inter Arcades Numenius Anigraeus, »Carmina«, u *Arcadum carmina pars altera* (Romae: Ex Typographia Josephi & Philippi de Rubeis apud Pantheon in via Seminarii Romani, 1756.), pp. 195–216, na pp. 214–216.

35 Rkp. 177 u Truhelka, »Katalog rukopisa«, fasc. XV, f. 138.

onaj o kometama, Bošković recitirao u Arkadiji upravo te godine.³⁶ Koliko sam dosad uspio ustanoviti, Bošković je prijevode dvaju epigrama i objavio, i to u bilješkama mletačkoga izdanja svoga spjeva *De Solis ac Lunae defectibus*, tako da je moguće govoriti o prevoditeljskom postupku kojega je držao najprimjernijim ili osobito štovao.³⁷ Bošković se čak potrudio da šest elegijskih distiha u svom epigramu na latinskom jeziku prepjeva u sonet na talijanskom! U nastojanju za što boljim prijemom svojih arkadijskih epigrama, epigramatičar Bošković postao je prevoditeljem vlastitih epigrama.

Kasnije, u vrijeme njegovih europskih skitnji od 1756. godine pa nadalje, od Beča do Pariza, od Londona do Venecije, od Carigrada do Varšave, od Milana do ponovno Pariza, epigram se pojavio u drugoj funkciji, funkciji ekstemporalne poezije. Od promišljenog epigramatičara koji iz stiha u stih zida svoju zamisao, odijevajući svoju zaokupljenost prirodoznanstvenim pitanjima u mitološko ruho primjereno Arkadiji, Bošković postaje okretni improvizator za svaku zgodu u dvorskom salonu ili na ladanju. Boškovićevo prigodno pjevanje ujedno postaje bitnom polugom njegova društvenog utjecaja i diplomatskog umijeća, a mora za zavidnike. Uza sve svoje društvene uspjehe, Bošković je bio svjestan da je doba Lava X. nepovratno prošlo, te da epigrami kao pjesnički oblik više nisu u modi.³⁸ Zato je postupio drukčije od ostalih pisaca epigrama. Pobrinuo se da ladanjski ciklusi epigrama, koje je smatrao uspjelima ili bar zabavnima, postanu prijemčivi budućem čitatelju tako što je podrobno opisao ugođaj u kojem su spjevani. Epigrame što ih je spjevao u ljetnikovcu poklisara Durazza 1772. godine zapisao je u pismu Girolamu Durazzu, ali je to pismo prepisao prije negoli ga je otposlao, te je, izgleda, osigurao i više prijepisa, što je i omogućilo prvo objavljivanje ovog ciklusa 1811. godine.³⁹ Za epigrame, nadahnute svečanostima u ljetnikovcu vojvode Ksavera Saksonskog 1777. godine, pripremio je Bošković posebni sastavak koji je do nas dopro u prijepisu marom Mirka Brejera. I dok se Jouvancy u svom školskom izdanju Marcijala morao potruditi kako protumačiti pojedini Marcijalov epigram, Bošković je sâm napisao uvode za svoje epigrame, ponekad tako jezgrovite da nije utrošio ni jednu cijelu rečenicu, ali uvijek takve uvode da nam predoče društveno okruženje u kojem su epigrami nastali. Zna li se da je

36 »Traduzione fatta da Ruggiero Giuseppe Boscovich di un epigrama da Lui recitato in Arcadia l'anno 1748 su d'una Cometa«, odjeljak [d] u rkp. 177 prema Truhelkinu opisu Boškovićeve ostavštine.

37 Boscovich, *De Solis ac Lunae defectibus*, lib. I., p. 31, n. 31 ad versum 510; lib. III., p. 172, n. 20 ad versum 391.

38 »Lettera del P. Boscovich al P. Girolamo Durazzo«, p. 81: »Così fossi nato ai tempi di Leone XI! Avrei per questa via fatto del chiasso in que' tempi, ne' quali essi erano tanto alla moda.«

39 Ruder Bošković Girolamu Durazzu, 1. listopada 1772., u »Lettera del P. Boscovich al P. Girolamo Durazzo«, u *Lettere del P. Boscovich pubblicate per le nozze Olivieri-Balbi* (Venezia: Co'Tipi di Gio: Pietro Pineli, 1811.), pp. 94–95: »Ho voluto finirla, perchè deve essere copiata dimani,...« Izdanje ne sadrži podatke o rukopisu na temelju kojega su pisma objavljena.

Bošković imao protivnike u crkvenim, diplomatskim i znanstvenim krugovima, ovakav postupak možda je bio i Boškovićev oblik unaprijedne obrane protiv kleveta, svojevrstan oblik borbe za vlastitu redovničku i pjesničku čast pred onima koji bi jednostrano protumačili njegove epigrame, osobito epigrame upravljene ženama. Drugi vid Boškovićeve brige za epigramatsko pjesništvo počivao je na spoznaji da je među njegovim slušateljstvom bilo onih koji nisu znali latinski ili ga nisu znali tako dobro da bi dosjetku ili žalac epigrama mogli doživjeti u punini. To se ponajviše odnosilo na žene u Boškovićevu društvu. Stoga je Bošković pribjegao prevođenju svojih epigrama na talijanski, primjerice kad je bio u društvu knjeginje Enrice Lanti ili kontese Spinucci.⁴⁰ Ponekad se u probranu društvu našao uglednik koji je umio neposredno, iako u prozi, prevesti Boškovićeve epigrame na talijanski ili francuski jezik. Evo, kako se 1772. godine Bošković prisjećao svojih improvizacija u Varšavi, Parizu i Vicenzi:

»Sjećam se kako je, kad sam u Varšavi prije deset godina proboravio nekoliko mjeseci kod gospodina markiza di Paulmya, onda ondje francuskog ambasadora, taj gospodin uveo zakon po kojem ništa nisam mogao popiti za stolom ako prije toga ne bih naizust (*su due piedi*) spjevao dvostih o tekućem predmetu [razgovora]. A ipak sam uvijek pio, i više od desetak puta na dan. Mnoge sam napisao u Parizu prije tri godine, a razni među njima naišli su na dobar prijem. Napokon, jedan sam niz izradio u Vicenzi, smješten kod msgr. biskupa Cornara koji ih je išao prevoditi na talijanski, naročito ondje gdje su bile gospođe, kao što ih je la Condamine, kod kojega sam boravio u Parizu, prevodio na francuski. Ali se često događalo da se u drugom jeziku nije moglo dospjeti do krepke snage latinskoga jezika,...«⁴¹

Izbor epigrama, što su prevedeni za ovu priliku, nastojao je predočiti cjelinu Boškovićeva epigramatskog umijeća, premda se ograničio na dosad objavljene epigrame. Četiri cjeline u ovom izboru upućuju na četiri različita razdoblja Boškovićeva života, te oslikavaju četiri pozornice Boškovićeva živog pjesničkog nastupa: domjenak rimske Arkadije, ljetnikovac poklisara Durazza u Mestre, ljetnikovac vojvode Ksavera Saksonskog u Pont sur Seine i tiskaru Remondini u Bassanu. Svih trideset epigrama ovdje su po prvi put prevedeni i protumačeni, uz izuzetak epigrama iz venecijanskog ciklusa pod rednim brojevima 10, 28 i 29 koje je već jednom ranije na zamolbu Agate Truhelke bio preveo Nikola Šop.⁴²

40 Usp. epitaf za kuju Daminu kneginje Enrice, nastao u ljetnikovcu kardinala Lantija pokraj Viterba u: »Lettera del P. Boscovich al P. Girolamo Durazzo«, pp. 71–72; te prigodni epigrami upriličeni za ladanja kod vojvode Ksavera Saksonskog u Pont sur Seine kad je Bošković sustavno prevodio svoje stihove na talijanski u: »Versi fatti dall'Abb. Ruggiero Boscovich in Settembre del 1777«, u Mirko Breyer, *Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povijesti hrvatskoj* (Zagreb: U nakladi vlastite knjižare, 1904.), pp. 100–106.

41 »Lettera del P. Boscovich al P. Girolamo Durazzo«, pp. 81–82.

42 Šopovi prijevodi po prvi su put objavljeni u: Agata Truhelka, *Ruder Josip Bošković*, p. 107.

Boškovićeve epigrame iz rimske Arkadije i tiskare Remondini čitatelj će upoznati u cijelosti kako ih je Bošković objavio, a epigrame iz dva ladanjska ciklusa u mom izboru. Svaka od četiri pozornice zaslužuje detaljniji opis i zasebno vrednovanje.

Prva pozornica: rimska Arkadija

Tijekom Boškovićeve rimskog razdoblja od studentskih dana pa do odlaska u Beč 1756. godine postojao je ugledni kutak za njegov javni pjesnički nastup: rimska akademija *degli Arcadi*. Prema jednom kasnijem Boškovićevu svjedočanstvu,⁴³ akademija je njegovala »stanovitu neprestanu alegoriju« (*perpetua quaedam allegoria*) prema kojoj su akademici prihvaćali ime pastira i odabirali polje koje slave u stihovima. Znamen akademije bila je frula, njezin predstojnik nazivao se čuvarom, vrijeme se brojilo u olimpijadama, a članovi su se okupljali na dan Jupitera u propisanim tjednima. Bošković je odabrao pastirsko ime *Numenius Anigraeus*.⁴⁴ Izabравši ime starogrčkog matematičara Numenija i ime potočića u grčkoj pokrajini Arkadiji,⁴⁵ izrazio je samosvijest o prožimanju pjesničkog čina i prirodoznanstvenog istraživanja u vlastitu djelu. Istu samosvijest iskazao je pridjevkom »svećenik Apolona i Uranije« (*Phoebe, Uraniaequae sacerdos*) kojega je sebi dodijelio u jednoj kasnijoj svadbenoj poemi.⁴⁶

Uz to, odlazak mladog isusovca Boškovića u Arkadiju nije bio iskoračenje iz njegove životne zajednice, nego nova dimenzija druženja s njegovim profesorima matematike i logike u Rimskom kolegiju. U članstvu rimske Arkadije Orazio Borgondio bio je pastir *Achemaenides Megalopolitanus*, a Carlo Noceti pastir *Nicetas Phalantius*.⁴⁷ Ispod pastirskih krinki oni su pjevali o prirodi, prvi primjerice o disanju i rijekama, a drugi o dugi i sjevernoj zori.⁴⁸ U rimskoj Arkadiji i u primjeru Boškovićevih najvažnijih profesora valja potražiti poticaj za književna ostvarenja u kojima je Bošković umjetnički oblikovao svoje istraživačke interese u prirodnim znanostima, a objavljivao ih je u narednim desetljećima.

43 Boscovich, *De Solis ac Lunae defectibus*, lib. I., n. 52, pp. 57–59.

44 Usporedi bilješku o Ruđeru Boškoviću u nepaginiranom »Catalogus authorum« na početku zbornika *Arcadum carmina pars altera* (Romae: Ex Typographia Josephi & Philippi de Rubeis, 1756.): »NUMENIUS ANIGRAEUS P. Rogerius Josephus Boscovichius Ragusinus Soc. Jesu. In Collegio Romano Mathematicarum Professor.«

45 Usp. pojedinosti o Boškovićevu pastirskom imenu: Germano Paoli, *Ruggiero Giuseppe Boscovich nella scienza e nella storia del'700*, p. 69.

46 »De nuptiis Joannis Corarii, et Andriannae Pisauriae e nobilissimis Venetae Reipublicae senatoriis familiis«, u Rogerius Josephus Boscovich, »Carmina«, u *Carmina recentiorum poetarum VII. e Societate Jesu* (Cremonae: Ex Typographia Ricchiniana, 1772.), pp. 132–161, na p. 133, v. 15.

47 Vidi nepaginirani »Catalogus authorum« u zborniku *Arcadum carmina pars altera*.

48 Usp. Horatius Burgundius, »De respiratione« i »De fluminibus«, u *Arcadum carmina pars altera*, pp. 8–24; Carolus Noceti e Societate Jesu, *De iride et aurora boreali carmina*, cum notis Josephi Rogerii Boscovich (Romae: Ex Typographia Palladis, 1747.).

Tom nizu svakako pripadaju: Boškovićeve bilješke uz Nocetijeve poeme o dugi i sjevernoj zori (1747.), pastirski razgovor *Dialogi sull'Aurora boreale* (1748.), *Ecloga* (1753.) kao svojevrsna povijest rimske Arkadije u stihu i spjev *De Solis ac Lunae defectibus* (1760.) koji obrađuje njutnovsku astronomiju i optiku. Istoj dionici Boškovićeva stvaralaštva pripada i zamisao Stayeva spjeva *Recentioris philosophiae... versibus traditae libri X* o Newtonovoj i Boškovićevoj filozofiji prirode koja duguje sustavnim i svakodnevnim Boškovićevim poučavanjima, osobito 1748. godine.⁴⁹ Štoviše, Bošković je i u Arkadiji drugovao s Benediktom Stayem pod njegovim znakovitim pastirskim imenom *Aretas Epidaurensis*.⁵⁰ Među pjesnicima rimske Arkadije bio je i utjecajni izdavač Boškovićevih ranih znanstvenih rasprava, tajnik akademije u Bologni Francesco Maria Zanotti.

Iz te je perspektive moguće razjasniti i Boškovićev izbor stihova za antologiju latinskog pjesništva *Arcadum carmina pars altera*, zapravo njezin drugi svezak objavljen 35 godina poslije prvoga.⁵¹ Tu su prvo pretisak ekloge iz 1753. godine, ali bez vrijednih Boškovićevih bilježaka uz prvo izdanje, te apoteoza poljskog kralja Stanislava i epigram sa željom za ozdravljenje portugalskog kralja Juana V., sve redom pjesnička ostvarenja koja su neposredno vezana uz život rimske akademije, točnije uz njezinu povijest i obraćanje njezinim okrunjenim članovima. Oduživši se dolično članstvu u Arkadiji, Bošković se potom predstavio promišljenim izborom astronomskih tema: sustav svijeta, Sunčeve pjege i učinci dalekozora, a za lirsku formu koja objedinjuje njegovo estetsko i znanstveno osjećanje svijeta izabrao je epigram sastavljen od šest ili sedam elegijskih distiha.

Epigram o Sunčevim pjegama zorno prikazuje kako Bošković, motritelj i pisac znanstvene rasprave *De maculis solaribus* (1736.), pretače svoje astronomsko iskustvo iz studentskih dana u Rimskom kolegiju u temu o svjetlosti. Životonosna snaga svjetlosti, ona koja omogućuje usjeve i budi život prirode, te rasvjetljuje naš dan i noć svjetlilima s neba, nepobitno je iskustvo svakodnevnog života, a u bogatu leksičkom izboru arkadijskog pastira Boškovića izražavaju je Maja, Jupiter, Venera, Cintija i Feb. Astronom uz to ima i korjenito drugačije iskustvo Sunca, iskustvo njegovih mrlja, a to pjesnik iskazuje kontrastom. Vjekovit sjaj i gizdavo

49 Vidi kako prepiska i objavljeni radovi svjedoče o zajedničkom projektu Ruđera Boškovića i Benedikta Staya u: Ivica Martinović, »Pretpostavke za razumijevanje geneze Boškovićevih ideja o neprekinutosti i beskonačnosti: kronologija radova, povijesna samosvijest, tematske odrednice«, *Vrela i prinosi* 16 (1986.), pp. 3–22, na pp. 11–12, 17–18.

50 Usporedi bilješku o Benediktu Stayu u nepaginiranom »Catalogus authorum qui in hoc Volumine continentur, per Alphabetum Arcadicarum denominationum digestus«, u *Arcadum carmina pars altera*: »ARETAS EPIDAURENSIS Benedictus Stay Ragusinus. In Romano Archigymnasio Eloquentiae Professor, & Ecclesiae S. Hieronymi Illyricorum Archipresbiter.«

51 Rogerius Josephus Boschovichius [sic!] Ragusinus Soc. Jesu inter Arcades Numenius Anigraeus, »Carmina«, u *Arcadum carmina pars altera* (Romae: Ex Typographia Josephi & Philippi de Rubeis apud Pantheon in via Seminarii Romani, 1756.), pp. 195–216. Među četrdeset latinskih pjesnika, uz izuzetak predstojnika Moreija, Boškoviću je pripalo najviše prostora u zborniku rimske Arkadije.

čelo Sunca u svakodnevnom opažaju preobrazuje se u okuženost tamnom rdom, u gust dim nad vlastitim obrazima, u sramne pjegae kako ih jedino astronom može opaziti. Iz sučeljenja svakodnevnog i astronomskog iskustva Bošković gradi dosjetku kakav je život čovjekov pod Suncem. I čovjek mora očekivati oblake kad ih Sunce ima. Bošković je zacijelo bio zadovoljan dosjetkom kad je epigram preveo na talijanski i objavio ga u bilješci kojom je popratio svoje nove stihove o Sunčevim pjegama u trećoj knjizi spjeva *De Solis ac Lunae defectibus*.⁵² I doista, Boškovićeva je dosjetka značenjima bremenitija više nego što se može uočiti na prvi pogled. Ona potječe iz pretpostavke o suglasju čovjeka i prirode, pretpostavke koju pjesnik Bošković odviše često koristi a da ne bi bila prepoznata kao Boškovićev filozofski stav. Dodatno, a simboličko značenje Boškovićeve zamisli treba potražiti u činjenici da Sunčeve pjege pripadaju prvom nizu Galileijevih otkrića s pomoću dalekozora 1610. godine. Izgleda mi vjerojatnijim da je u prijeporu tko je prije otkrio Sunčeve pjege, Galilei ili njemački isusovac Christoph Scheiner (1575.–1650.), stajao na Scheinerovoj strani jer se u motrenju Sunca služio Scheinerovom metodom,⁵³ ali u konačnici, sukladno samosvijesti novovjekovnoga znanstvenika, bio je on na strani dalekozora premda ga izrijeckom nije spomenuo u epigramu.

Dalekozor, spomenut zajedno s funkcionalnim opisom svojih glavnih dijelova, omogućuje zaplet u posljednjem epigramu iz Boškovićeva arkadijskog izbora. Riječ je o Boškovićevu jetku izrugivanju grčke priče prema kojoj je Jupiter razvlastio vlastitog oca Saturna. Zašto ova priča nije Boškoviću uvjerljiva? Razlozi bi bili stanovite estetske naravi: staza Saturna najbliža je sferi zvijezda stajačica, Saturnovo gibanje svemirom sliči na dostojanstven hod spram poletnog trčkaranja njegova sina Jupitra, Saturn ima više mjeseci od svog sina i uz to neponovljiv prsten. Upravo dalekozor u svom vidnom polju otkriva ovu ljepotu nedostupnu starim Grcima, ljepotu Saturna s njegovim prstenom i mjesecima koji Boškovića podsjećaju na dijamant u kosi, jednom riječju ljepotu na novovjekovni način! Za Boškovića ne postoji dvojba da li vjerovati priči ili prihvatiti ishod motrenja, pa

52 Vidi sonet »M' inganno? O pur que', che dal carro ardente« u Boscovich, *De Solis ac Lunae defectibus*, lib. III., n. 20, pp. 170–172, kojem prethodi nova inačica latinskog epigrama s leksičkim obogaćenjima i istančanim mijenama značenja, uz poštovanje prvotne strukture, o čemu dobar primjer nudi posljednji distih:

De Solis maculis (1756.)

Phoebus habet nubes: miserae miser incola terrae;

Tu speras laetos & sine nube dies!

Epigramma (1760.)

Sol nubes habet: o fuscae miser incola Terrae,

Tu speres laetos, et sine faece dies?

Usporedi Boškovićeve stihove o Sunčevim pjegama u Boscovich, *De Solis ac Lunae defectibus*, lib. III., vv. 391–419, pp. 170–173.

53 Vidi prvu Boškovićevu raspravu *De maculis solaribus exercitatio astronomica habita in Collegio Romano Societatis Jesu a PP. ejusdem Societatis* (Romae: Typographia Komarek, 1736.), p. 7.

se tvrdnja o nebu kao otvorenoj knjizi iz koje treba pročitati vlastito vjerovanje susreće u prvom elegijskom distihu, a žalac u posljednjem stihu upravo je nemilosrdan:

Hajde sad, Grčka, za izreke jamstvo potraži!

U jednom svom značenjskom sloju epigram je rugalica Jupiteru, i dosljedno tomu otklon od alegorije koju su pastiri njegovali kad su se okupljali baš na Jupiterov dan da bi javno čitali svoje pjesme. Samosvijest učenjaka ovdje je nadjačala alegoriju života u Arkadiji, ali ju je nadjačala uz pomoć bogate niske nebeskih prizora koji su mogli umilostiviti gospodara Arkadije.

Otkriće iz Arkadije: Epigramom za heliocentričku sliku svijeta

Među epigramima s astronomskom tematikom najveću pomnju izaziva epigram koji u svom naslovu kategorički izriče: »U rasporedu planeta Zemlja je između Marsa i Venere«. Tko se zapitao što znači ta tvrdnja, mogao je pronaći odgovor u trećem elegijskom distihu:

*Čudiš se? Motri tad u kojem poretku zvijezde razmještene
U krug obilaze Sunce zlatokoso!*

Pjesnik Bošković izrijeком se zalaže za heliocentrički sustav svijeta, a to stajalište potkrepljuje i pravilnim nizanem naziva planeta idući u narednim distisima od najbližeg Merkura do najudaljenijeg Saturna u skladu sa spoznajama sredinom 18. stoljeća. Dakako, Boškovićovo zalaganje za heliocentrizam u epigramu koji se objavljuje 1756. godine brižljivo je umotano u poetski izričaj o sukladnosti između uređaja svemira i uređaja ljudskog srca, što je, kako sam već istaknuo, Boškovićev filozofski izbor. Podjela ljudskog srca između Amora i Ire produbljuje se u narednim distisima ljubavnim i ratnim prizorom, da bi poslije opisa heliocentričkog ustrojstva svijeta Amora i Iru u završnoj sceni zamijenili Venera i Mars: ako je Zemlja planet između Venere i Marsa, onda je i ljudsko srce pred izborom između ljubavi i rata.

Ova poetska igra ponijela je Boškovića te je ovaj epigram preveo na talijanski. I ne samo to. »U prilog ovom predmetu o Zemlji, postavljenoj u planetarnom sustavu između Marsa i Venere, recitirao sam nekoć na zboru preslavne rimske akademije Arkadana latinski epigram s talijanskom inačicom«, zapisao je Bošković u bilješci svoga spjeva *De Solis ac Lunae defectibus*, gdje je i objavio ovaj sonet na talijanskom jeziku.⁵⁴ Dragocjena je spoznaja da je Bošković u talijan-

54 Boscovich, *De Solis ac Lunae defectibus*, lib. I., n. 31, pp. 30–31, na p. 30: »In hoc argumentum Terrae in planetario systemate constitutae inter Martem, et Venerem, in conventu celeberrimae Romanae Arcadum Academiae epigramma Latinum recitavi olim cum versione Italica: sic autem se habebant:«

skom prijevodu u cijelosti očuvao heliocentričnu predodžbu svijeta jer je ključni treći elegijski distih latinskog epigrama pretočio u drugi katren soneta:

*Strano ti sembra il rio destin? Rimira
Quello, che serba ogniora ordin premiero
Lucido stuol, che intorno a Febo aggira
Il pio per lo celeste ampio sentiero.⁵⁵*

Bio je vjeran svom latinskom izvorniku i u drugom istaknutom vidu zauzimanja za heliocentrizam jer je planete nabrojio u pravilnom redosljedu: *Mercurio, Venere, Terra, Marte, Giove, stella lenta [Saturno]*. Poetsku igru prema kojoj nas je »priroda postavila između Venere i Marsa« (*Venerem, Martemque inter Natura locavit*) parafrazirao je iznovice u svom spjevu *De Solis ac Lunae defectibus*.⁵⁶ Ona je očigledno postala znamenom njegova opredjeljenja za heliocentrizam. Boškovićev heliocentrizam u rimskom razdoblju — to je uistinu otkriće!

Protivno konzervativnoj utopiji Željka Markovića »ipak mi se čini da u današnjem stadiju istraživanja neće slika Boškovićeve života i rada biti više bitno promijenjena, uza sve moguće obogaćivanje u pojedinostima toga osobito bogatoga života«,⁵⁷ Boškovićev epigram *In Planetarum dispositione Terra inter Martem, & Venerem* otkriva pojedinost koja bitno mijenja naše dosadašnje spoznaje o Boškovićevoj slici svijeta. Epigram izričito ruši već ustaljenu predodžbu o Boškovićevu geocentrizmu i o njegovu ustrajavanju u geocentrizmu. Prema zaključku Željka Markovića, doista neumornoga istraživača i vrsnoga znalca Boškovićeve djela, Bošković bi bio ustrajao u geocentrizmu do svojih posljednjih godina.⁵⁸ To je pak tvrdnja koja se smije protegnuti najkasnije do 1775. godine,

55 Vidi sonet »Vedi, quai flutti amor solleva, ed ira« u Boscovich, *De Solis ac Lunae defectibus*, p. 31. Prilikom objavljivanja latinskog izvornika treći elegijski distih, koji je bio predloškom ovom katrenu na talijanskom, pretrpio je promjene koje se ne mogu zanemariti:

In Planetarum dispositione Terra inter Martem, et Venerem (1756.)

Miraris? Cerne auricomum quonam ordine solem

Disposta in gyrum sydera circumeant.

Epigramma (1760.)

Miraris! cerne auricomum quonam ordine Solem

Disposita in gyrum sydera circumeant.

Sunce je postalo vlastitim imenom, a zvijezde ne samo da su razmještene, već i dobro uredene.

56 Boscovich, *De Solis ac Lunae defectibus*, lib. I, v. 510, p. 30.

57 Željko Marković, »Predgovor«, u Marković, *Rude Bošković*, dio prvi (Zagreb: JAZU, 1968.), pp. 5–8, na p. 8.

58 Usp. Marković, *Rude Bošković I*, p. 135: »Taj je prigovor [da pristaje uz mirovanje Zemlje] sigurno često morao čuti u kritici svoga shvaćanja. Intelakturna čestitost nije mu dopuštala da zatvori oči pred tim prigovorima... Tako Bošković sudi još g. 1785,...«. Ovo Markovićevo stajalište doživjelo je recepciju s dalekosežnim utjecajem: Žarko Dadić, *Ruder Bošković* (Zagreb: Školska knjiga, 1987.), p. 60: »Poslije je Bošković promijenio mišljenje o mirovanju Zemlje. Međutim, bez obzira na to, čak i bez obzira na ukidanje zabrane učenja o gibanju Zemlje, Bošković je gotovo sve do smrti bio uvjeren da se sustav Tycha Brahea može uspješno

DE SOLIS AC LUNAE

30

Nam 31 Venerem, Martemque inter Natura locavit, 310
Et nimium ah! miseros spatia concludit iniquis.
Nos unum in pleno circa se infumere gyro
Sol videt, at geminis Mars lentior indiget annis.
Eminet usque magis, quatuorque minora per auras 315
Jupiter aethereas circumvehit altior astra:
Millia namque, quater bisseis millibus, addit
Quattuor, et placido ingreditur gravis ore, hyemesque

mè: Veneris per menses septem: veritatem accedit magis, cum
sunt autem, computando men- pro decem annis ponunt de-
tes alternos, dierum 31, & 30, cem hyemes, quæ possunt esse
menses 7, et dies 10, atque idem integrae decem in annis decem
circo posui orbem præpe compleri, etiam non integris. Saturnus
ut ostenderem, tempus esse impendit annos 29 et menses
paullo longius septem mensibus: 5 $\frac{1}{2}$, qui hic habentur pro
Tempus, quo spectatori in So- annis triginta, cum tricesimi
le posito videtur Terra inte- habeatur fere dimidium.
gram periodum absolvisse, est, Distantiae expressae sunt per
ut posui, annus integer; is numeros proximos integrorum
numlum, quem Astronomi pe- millium diametrorum Solis,
riodicum vocant: is differt pau- nimirum 4, 7, 10, 15, 21, 25:
cis minutis ab illo communi, caetera satis patent numerus au-
quo utitur Terricolae, quem tem 31 pro Iove exprimitur per
Astronomi appellant Tropicum, quater bisseis addit quatuor,
qui quidem ad spectatorem in nam quater 11 dant 44, cui nume-
Sole possum non pertinere. Mar- ro si addantur 4, habetur 31.
tis tempus superat annos duos 31 In hoc argumentum Terrae
per 44 dies, qui tamen non in planetario systemate confi-
ita multi sunt respectu anno- turae inter Martem, et Vene-
rum duorum: idcirco dictum rem, in conventu celeberrimae
est indige geminis annis: Iupl- Romanae Arcadum Academiae
ter infuit annos 11, et pluri- epigramma Latinum reclavi
quam 10 menses alium pro- olim cum versione Italica: sic
xime annos 12, qui numerus ad autem se habebant:

EPIGRAMMA

Aspicis, ut varios amor excitet, Iraque motus
Partis humanæ peccatis Imperium?

Bissenas

DEFECTIBVS. LIB. I.

31

Bissenas longo numerans completitur orbe-
Longè ultra gnatum extremis lentissimus oris
Consequitur, claudens agmen, deciesque novenis 320
Millibus adjiciens spatiorum millia quinque
Alta tenet, gressusque trahit Saturnus anhelos.
Ille 31 quidem tristi senio jam fractus, et ampla,
Quam retinet, capitis decus olim insigne superbi,
Nunc onus annosae frontis, premiturque corona, 325

Hic gemit ah! duras fraudatus amore puellae,
Ille hostem insequitur torvus, & arma quatit.
Mitatis! cerne auricomum quoniam ordine Solem
Disposita in gyrum sydera circumceant.
Mercurius propior Phoebo, Venus axe recedit
Altior, hinc Veneri proxima Terra subit:
Tellurem vasto Mars orbe amplectitur, illum
Iupiter, hunc pigri plumbea stella patris.
Quos Venerem, Martemque inter Natura locavit,
His, mirum, si Mars imperet, atque Venus?

TRA D U Z I O N E

Vedi, quai flutti amor solleva, ed ira
Nell'uman cuor partendone l'Impero?
Un geme indarno, e pel suo ben sospira,
Un arde, e smania di furor guerriero.
Strano ti sembra il rio destin? Rimira
Quello, che serba ogniora ordin primiero
Lucido suol, che intorno a Febo aggira
Il pie per lo celeste ampio sentiero.
Vedrai Mercurio, indi al gran corso intenta
Venerè, Terra, e Marte: il genitore
Vien dietro a Giove colla stella senta.
Tra il Dio dell'armi, e l'alma Dea d'amore
Sta l'uom rinchiuso, e non fia poi, che ei senta
Tutto ondeggjar d'amor di sdegno il cuore?

32 Alladiur hic partim ad gl'am, partim ad physicam ve-
romanum Venerum Mytholo- itatem. Annulus ille Saturni
Cessat,

kako je to nedavno dokazao Boris Franušić na temelju tekstualne analize Boškovićeva kratkog tečaja iz astronomije *Notice abrègée de l'Astronomie pour un Marin*, napisanog za vojvodu od Chartresa.⁵⁹ Epigram, što sam ga ovdje prepjevao i protumačio, tu granicu pomiče na izuzetno važnu vremensku razdijelnicu, na 1756. godinu. Ostaje nam, možda tek zasad, nepoznato kad je epigram bio javno pročitao u rimskoj Arkadiji, ali nam je neprijeporno poznato da je Bošković objavio epigram u prilog heliocentričke slike svijeta godinu dana uoči presudnog skidanja zabrane za »sve knjige koje tvrde gibanje Zemlje« (*libri omnes qui affirmant Telluris motum*) s Indeksa. Kako je bilo moguće prokrijumčariti ovakav epigram? Razlog zašto je dominikanac Bertucci u svom odobrenju za tiskanje zbornika rimske Arkadije jamčio »nihil in eodem deprehendi, quod Sanctissimae Fidei, castorumque morum legibus adversetur«,⁶⁰ razlog, dakle, zašto je Bertucci štitio leđa Boškoviću prilikom iskoračenja iz propisanih granica, valja odgonetnuti iz pokrate P. A. uz njegovo prezime. I Bertucci je bio pastir u arkadijskom gaju (*Pastor Arcadiae*).

Boškovićev epigram o položaju Zemlje u Sunčevu sustavu pruža odgovor koji nije moguće pronaći u Boškovićevim astronomskim raspravama iz rimskoga razdoblja. U tome je posebni čar ovog otkrića u povijesti znanosti. Iako je često u sintetičkim prikazima vrednovan kao geocentričar, Bošković je bio uvjereni heliocentričar prije ukidanja crkvene zabrane o gibanju Zemlje 1757. godine. Bio je heliocentričar sigurno već 1756. godine, točnije one neznane godine kad je epigram javno čitao na zboru rimske akademije *degli Arcadi*, ali je izabrao krinku pastira i oblik epigrama da bi to obznanio učenom svijetu. Poučeni ovim otkrićem, povjesničari znanosti i filozofije morat će ubuduće pomno proučavati Boškovićeve stihove, kad ih već ne proučavaju povjesničari književnosti.

upotrijebiti ako se prihvate i suvremeni znanstveni rezultati.«; Juan Casanovas, »Boscovich as an astronomer«, u Michele Bossi and Pasquale Tucci, *Bicentennial commemoration of R. G. Boscovich* (Milano: Unicopli, 1988.), pp. 57–70, na p. 62: »Just before his death, in publishing the five volumes on astronomy and optics Boscovich reprinted his old dissertation of 1746 on comets. He decided not to change the text although written in the framework of Tyconian cosmology. Instead, he added a long footnote. That shows how important it was to him to comply with the 1616 decree of the Holy Office on Copernicanism through this temporary solution.«; Radoslav Katičić and Slobodan P. Novak, *Two thousand years of writing in Croatia* (Zagreb: Liber and MGC, 1989.), p. 106: »Yet that great scientist Ruder Bošković died still believing that Tycho Brahe was right and that the earth stood still.«

59 Boris Franušić, »Analiza Boškovićeve rasprave 'Notice abrègée de l'Astronomie pour un Marin'«, *Pomorski zbornik* 26 (1988.), pp. 507–520, osobito na pp. 508, 518.

60 Vidi nepaginirani imprimatur na početku izdanja *Arcadum carmina pars secunda* s nadnevkom »Ex Coenobio FF. Praedicatorum ad Minervae IX. Kalendas Quintiles An. MDCCLVI.«

Druga pozornica: Ljetnikovac poklisara Durazza

Raskošni ljetnikovac austrijskog poklisara Durazza u neposrednoj blizini Venecije krajem rujna 1772. godine bio je bitno drugačija pozornica od zbora pastira u Arkadiji, pa su i epigrami što ih je Bošković ondje spjevao bili novo pjesničko iskustvo. U druženjima na ladanju Bošković nije morao klesati epigrame do savršenstva, kao kad je nastupao pred rimskim pjesnicima, nego ih je morao izreći odmah da bi zabilježio zgodu iz ladanjskog života ili časoviti dah ugođe koja mu je bila nužna za pribiranje duševnih snaga. Bošković je bio namjerno otputovao iz brerske zvjezdarnice koju je utemeljio kako bi sebe poštedio od mučnih napada kojima je posljednju godinu bio izložen, a na putu prema Mlecima, u Vicenzi, s više strana je doznao za krajnje neugodne odluke austrijskog dvora.⁶¹ Bio je, naime, uklonjen s položaja ravnatelja zvjezdarnice u Breri, a njegov privrženici učenik Francesco Puccinelli udaljen iz Brere. Unatoč bolnim udarcima, po Boškovićevu osvjedočenju samo bi još nekoliko dana ovakvoga odmora bilo dostatno da obnovi snage što ih je izgubio u dugotrajnim književnim poslovima tijekom godine i prikupi nove snage za naredne poslove.⁶²

Zahvaljujući brizi domaćina, ladanje je posjedovalo unutarnju dinamiku. Scene iz ladanjskoga života redale su se jedna za drugom. Ljetnikovac u mjestu Mestre obilovao je privlačnim prostorima: dvorane, prostrana galerija, šetnice oslikane freskama, prostrana niša s poprsjima i reljefima u bronci, posebna dvorana za bilijar — jedinu društvenu igru kojom se Bošković oduševljavao a da je nikad nije igrao na dobitak, zvjerinjak, kavezi za ptice, pčelinjak, voćnjaci, drvoredi, veliki ekvinocijalni krug u sredini vrta nalik armilarnoj sferi.⁶³ Protekom dana slijedili su kasni zajutrak s čokoladom koje se Bošković odricao, obilati objed s morskim jestvinama, *Caffè con rosolio*, šetnja do zvjerinjaka poslije ručka, u predvečerje vožnja kočijama do odredišta odakle je započinjala šetnja na konjima za vrijeme koje se prelazio put ne kraći od tri milje. U večernjim satima društvo je moglo birati: igrati na karte, ali za malu svotu kako brižno bilježi Bošković, slušati violinski koncert, a nekad je nastupao »slavni gospodin Nazzari, kako se drži danas najbolji violinist u Veneciji«, ili za lijepa vremena motriti nebo uz pomoć dalekozora »koji pokazuje čuda, ne samo Jupiterove satelite, nego i

61 Vidi prigovor Rudera Boškovića grofu Firmianu, Vicenza, 5. rujna 1772., u Franjo Rački (ed.), »Dopisi Boškovićevi s različitim osobama«, u *Život i ocjena djela Rugjera Josipa Boškovića*, *Rad JAZU* 87-88-90 (1887-1888.), pp. 272-274, na p. 272.

62 »Lettera del P. Boscovich al P. Girolamo Durazzo«, p. 80: »..., basterebbe essa sola, e avanzerebbe per ricuperare tutte le forze perdute nelle lunghe letterarie fatiche dell'anno, e rigenerarne delle nuove per le future.«

63 Vidi Boškovićev opis ljetnikovca poklisara Durazza koji obiluje podacima dragocjenim za povjesničara ladanjske arhitekture u »Lettera del P. Boscovich al P. Girolamo Durazzo«, pp. 66-69.

njegove pruge«. ⁶⁴ Prigoda nije manjkalo, nedostajao je samo pjesnik, a on nije odolio poticajima za improvizaciju kako je posvjedočio u pismu isusovcu Girolamu Durazzu 1. listopada 1772.:

»Ove tako različite okolnosti seoskog života pružile su mi priliku da izradim veliku množinu ekstemporalnih distiha o sadržajima koji su u njima i prikazani. Neke od njih napisao sam potaknut da ih uradim. Ovdje [u pismu] ću pridodati epigrame, upućujući na sâme okolnosti iz kojih su potekli, budući da mi je isti gospodin ambasador [Durazzo] tako naredio, vjerujem, da bi Vama i Vašem mnogopoštovanom gospodinu Marcellinu, negdašnjem duždu, pružio prikladnu priliku da se zabavite, podnoseći moje dosjetke. Doista u njima postižem vrhunsku lakoću. Da sam bar bio rođen u vrijeme Leona X! Na ovaj način bio bih zadivio u onim vremenima u kojima su epigrami bili toliko u modi.« ⁶⁵

Ladanjski ciklus, zabilježen i očuvan unutar ovog pisma i popraćen uvodnim bilješkama, sadrži 34 epigrama, a u istom pismu pridodan mu je epitaf za kuju Daminu koji je Bošković napisao na zamolbu ražalošćene vlasnice kneginje Enrice Lanti za vrijeme boravka u Vicenzi. Za razliku od epigrama iz arkadijskog ciklusa, ovi ladanjski većinom su sastavljeni od jednog elegijskog distiha. Izbor ovdje prevedenih epigrama zrcali kulturu venecijanskog ladanja u drugoj polovici 18. stoljeća, ali još više kulturu i misaonost poznog Boškovića. Na poticaj domaćina, poklisara Durazza, Bošković je sastavio epitaf za američkog medvjedića, a na zamolbu sardinijskog poslanika predložio je natpis nad ulazom u ogledni venecijanski vrt. Boškovićevi epigrami zabilježili su, da spomenem bar neke teme, igračku strast mladog Engleza, boćanje ukućana, igru riječi s domaćinovima prezimenom Durazzo, svirku violinista Nazzarija i Jupiterovu blagu svjetlost.

Ladanjska zgoda znala je zaokupiti filozofa Boškovića. Tako epigrami pod rednim brojevima 23 i 35, koje sam naslovio »Oneraspoložene gospođe« i »Ohrabrenje uoči šetnje na konjima« zagovaraju sklad između čovjeka i prirode. Najzagonetnijim epigramom učinio mi se onaj pod rednim brojem 33 za kojega sam tumačenje ponudio naslovivši ga »Za astronomiju«. U tumačenju ovog epigrama može se krenuti različitim putovima. Opreku između nebeskog i zemaljskog sklada *aetherea harmonia* -- *terrena harmonia* moguće je tumačiti kao preslik aristotelovske slike svijeta, ali i kao dug spram tradicije kršćanskoga pijetizma. Epigram još dotiče odnos astronomije i glazbe, ali tako da osjetu ili doživljaju zvuka pretpostavlja osjet vida, točnije doživljaj astronomskog motrenja, što je protivno predodžbi egzaktnoga u 18. stoljeću. Čini mi se prilično upitnim

⁶⁴ Usporedi Boškovićev prikaz dnevnog reda tijekom ladanja u »Lettera del P. Boscovich al P. Girolamo Durazzo«, pp. 73-80, gdje spominje i motrenje s dalekozorima na povratku sa šetnje na konjima, p. 79: »... e il Signor Ambasciatore ne ha uno Gregoriano di due piedi eccellente, che mostra a meraviglia, non solo i satelliti di Giove, ma ancora le sue fascie.«

⁶⁵ »Lettera del P. Boscovich al P. Girolamo Durazzo«, pp. 81-82.

razumijevati glazbu kao oblik zemaljskog sklada i odatle zaključivati o Boškoviću stavu prema glazbi, kako se ponegdje već postupilo, pogotovo što je Bošković u istom ciklusu spjevao epigram u pohvalu Nazzarijevu violinističkom umijeću. Prije će biti da je glazbeni ugođaj ovdje poslužio kao polazište za improvizaciju. Napokon, Bošković je u epigram uveo kretanje planeta upravo kao paradigmu nebeskog sklada i time iskazao odnos prema uređaju svemira. Dubinom filozofske poruke izdvaja se epigram koji sam naslovio »Pas i zvuk violine«. Neuobičajeno ponašanje psa, njegov ustrajni cvilež kad bi začuo visoke violinske tonove, nadahnulo je Boškovića da pjesnički uobličio misao kako ontički red prethodi etičkom redu, odnosno kako je opstojanje sâmo temeljnije od iskustva što je dobro a što zlo. Takvu pjesničkom umijeću jedva da ima premca.

Rousseau i Voltaire

Boškoviću pripadnost europskom kulturnom krugu najupečatljivije izriče epigram o dvojici velikana koji su obilježili epohu prosvjetiteljstva. Kad je prvoga dana Boškovićeva boravka u ljetnikovcu poklisara Durazza diplomatsko društvo izdaleka propitivalo Boškovićeva shvaćanja, pa se zapodjenuo razgovor o tome po čemu se razlikuju dva velika Francuza Rousseau i Voltaire, Bošković je svoje obrazloženje sažeo u distih. Voltaireovo djelovanje usporedio je sa svjetlucavošću, a Rousseauovo sa snagom. Vlastitu dosjetku dosljedno je proveo tako što je svaka riječ u prvom stihu, posvećenom Rousseauu, izražavala žestinu i srčanost, a svaka riječ u drugom stihu živahnu, nepredvidivu, svjetlucavu narav Voltaireovu. Tako su nastale opreke: herkulski govor — apolonska vatra (*Herculeo sermone* — *Apollineo igne*), klicati — sijevati (*triumphat* — *fulgurat*), snažan — svjetlucavi (*fortis* — *micans*). Poetska vrijednost ove Boškovićeve improvizacije očituje se upravo u tome što je svoje obrazloženje uobličio tako dosljedno, a maštovito.

Epigram »Rousseau i Voltaire« poznog Boškovića prikladno je usporediti sa stajalištima mladog Boškovića, te sa stihovima drugih hrvatskih latinista, a Boškovićevih suvremenika, o Voltaireu. Takva usporedba otkrit će kulturnopovijesnu vrijednost ovog distiha i još jednom provjeriti njegov estetski domet. Boškovićevi stihovi u rujnu 1772. godine zacijelo su kraj jedne misaone evolucije koja je započela u Rimskom kolegiju kad se student Bošković znao skandalizirati nad slobodoumljem Voltairea i Rousseaua, a to, dakako, znači da je i poznavao njihove nazore. Pouzdani je svjedok Boškovićeva mladenačkog pristupa Francesco Ricca, njegov prijatelj iz studentskih dana:

»Njegova ljubav za katoličku vjeru vodila ga je do jedne vrste netrpeljivosti. Kad sam ga zapitao da li bi, što bi bilo lako moguće, ikad uznastojao upoznati Voltairea i Rousseaua, odgovorio mi je da ne bi. Skoro da ga je moje raspitivanje skandaliziralo. Ova imena, što su se raširila Europom, nisu uspjela opsjeniti

jednog kršćanskoga geometričara [Boškovića] koji je pružao nove dokaze kako bi pobio njihovo slobodoumlje.«⁶⁶

Mladi »kršćanski matematičar« Bošković ubrzo je odustao od tako shvaćene revnosti za katoličku vjeru jer se 1746. godine založio za prijem Voltairea u rimsku Arkadiju.⁶⁷ Njegujući toleranciju prema drugačijim mišljenjima, Bošković je poštovao i autonomne interese književne republike. Uz to, prodor njutonizma širom Europe bio im je zajedničko znanstveno poslanje, premda je Bošković 1755. godine prigovorio Voltaireu zbog površnosti, usporedivši njegov prikaz Newtonove filozofije s Algarottijevim popularnim dijalozima *Il Newtonianismo per le dame* (1737.), te samouvjereno istaknuo da je Stay spjevom *Recentioris philosophiae* prodro do »najunutarnjije srži« (*ad intimam medullam*) Newtonove filozofije prirode.⁶⁸ Stoga se poetski izričaj poznog Boškovića, prvenstveno njegova obilježba Voltairea s apolonskom vatrom, a Rousseaua s herkulskom snagom, posve razlikuje od pristupa Rajmunda Kunića i Džona Rastića, da spomenem samo dvojicu njegovih mladih suvremenika kojima su stihovi o francuskim velikanima uvršteni u *Hrvatske latiniste*. Kunić dijeli Boškovićevo mišljenje iz mladih dana kad nad Voltaireovim grobom pjeva o izrugivaču višnjih tajni koji nije samo upropastio sebe, nego i tisuće svojih sljedbenika.⁶⁹ Ni Džono Rastić nije blaži u književnoj prosudbi kad u svojoj satiri *Apologia* Voltaireove spise naziva suhoparnima, a Rousseauovu *Héloïse* odviše usiljenom.⁷⁰ Boškoviću očitovanju u prilog dvojice glasovitih Francuza možda je pripomogla nazočnost francuskog ambasadora u venecijanskom vrtu jer je pred njim u epitafu za američkog medvjedića pjevao o akademiku Buffonu i kraljevskom vrtu u Parizu.⁷¹ Svejedno, konačni učinak Boškovićeve diplomatske dovrtljivosti, kad i ako bi se ova pretpostavka i pokazala utemeljenom, dobitak je za poeziju.

66 Francesco Ricca, *Elogio storico dell'Abate Ruggiero Giuseppe Boscovich* (Milano: Giuseppe Marelli, 1789.), p. 24.

67 Usp. Mirko Deanović, »Odnosi između Voltaira, R. Boškovića i 'Accademie degli Arcadi'«, *Godišnjak Sveučilišta u Zagrebu* (1924./25.-1928./29.), pp. 174-203; Željko Marković, *Rude Bošković I*, p. 198.

68 Rogerius Josephus Boscovich S. Jesu, »Lectori studioso«, u Benedictus Stay, *Recentioris philosophiae versibus traditae libri X*, vol. I (Romae: Remondini, 1755.), pp. III-XIII, na p. X.

69 Raymundus Cunichius, »Voltaeri tumulus«, u Raymundus Cunichius Ragusinus, *Epigrammatum libri quinque. Accedit Endecasyllaborum libellus* (Parmae: Ex Publico Typographeo, 1803.), u petoj knjizi »Vario«, ep. XXXI, p. 156. Usp. proširenu inačicu ovog epigrama »Volteri tumulus« u Raymundus Cunichius Ragusinus, *Epigrammata nunc primum in lucem edita* (Ragusii: Typis Antonii Martecchini, 1827.), u osmoj knjizi »Sepulcralia, et lugubria«, ep. XXVII, p. 284, te prijevod Josipa Torbarine u Veljko Gortan i Vladimir Vratović, *Hrvatski latinisti II*, pp. 520-521.

70 Junius Restius, »Apologia«, satyra VIII., u Junius Antonius comes de Restiis patritius Ragusinus, *Carmina* (Patavii: Typis Seminarii, 1816.), pp. 50-64, na p. 51, vv. 29-30, te prozni prijevod Joze Dujmušića u Veljko Gortan i Vladimir Vratović, *Hrvatski latinisti II*, pp. 802-803. O Voltaireu i Rousseauu vidi još u Junius Restius, »Cacodaemon, et artes ab eo inventae«, satyra XXIV., u *Carmina*, pp. 156-163, vv. 101-107, 163-167.

71 »Lettera del P. Boscovich al P. Girolamo Durazzo«, pp. 69-70.

Galantni Bošković: dječak ili satir?

U različitim prigodama ladanjskog života, osobito onim svečanim, od pjesnika Boškovića očekivali su se i galantni stihovi. U laskanju dotjeranim gospođama iskazao se kao vješt versifikator. Epigrami upućeni ženama, njih šest, tvore najbrojniju skupinu u venecijanskom ciklusu, a ovdje su svi prevedeni. Kako je, dakle, Bošković laskao ženama u svom društvu, prvenstveno domaćici gospođi Durazzo? Lice gospođe na povratku sa šetnje na konjima sjalo je jače od Jupitera (ep. 8), oči su joj sjale ljepšim sjajem od dvokrakog svijećnjaka koji je služio za pripremu astronomskog motrenja (ep. 10), svjetlucavi ukrasi u engleskoj perici domaćice bili su nalik svjetiljkama (ep. 21), a raspletene njezine kose na jutarnjem suncu podsjetile su Boškovića na dugi, svijetli rep komete (ep. 28). Iako se to ne bi očekivalo, u Boškovićevim galantnim stihovima bilo je sustavna pristupa! U laski pjesnika očitovalo se isto iskustvo kao i u motrenju astronoma: iskustvo sjaja. Sjaj, koji je već otprije postao neizbježnim u astronomovu doživljaju zvijezde, sad je postao temeljnim i u pjesnikovu doživljaju ženine ljepote.

Okružen njegovanim gospođama tijekom venecijanskog ladanja, Bošković je iskusio dvije preobrazbe. Prvo je postao dječakom, a onda satirom. Epigram što sam ga naslovio »Gospođi prije jutarnjeg dotjerivanja«, u kojem je Bošković sebi dodijelio ulogu dječaka, odlikuje se naizrazitijim erotskim nabojem, kako po izazovnosti jutarnjeg prizora u koje se pjesnik izravno obraća ženi, tako i po maštovitosti pjesničke slike. Tko zna koliko je ljubavi Bošković uložio u promatranje kometâ, tko općenito zna koliko se stvaralačke energije izaruje u astronomovu motrenju, tko zna kakva opijenost trese astronomom kad mu se posreći nov nebeski prizor, taj zna kakav je kompliment Bošković izrekao jednoj ženi kad je njezine raspletene kose usporedio sa svijetlim repom komete. Možda je to bilo razlogom što je ovom jutarnjem prizoru naknadno pridodana treća *persona dramatis*. Jedan je ljupki paž potrčao venecijskim trijemom ne bi li preuzeo Boškovićevu ulogu i pridigao raspletene kose snene gospe.⁷² Paža, dakako, nema u Boškovićevoj popratnoj bilješci uz epigram. Tek gospođa Durazzo s raspletenim kosama prije jutarnjeg dotjerivanja i — zaigrani dječak Ruđer Bošković. Sva je prilika da ni gospođa Durazzo nije shvatila epigram u svoj dubini značenja.

Druga preobrazba zbila se u vrijeme ručka kad su tri gospođe zaželele zdravicu. Bošković je napitnicu započeo arkadijskom podjelom uloga (ep. 29). Tri gospođe za stolom, među njima i matrona Durazzo, bile bi nimfe, a Bošković ne bi bio pastir, nego astronom:

Samo da motrim vas, vazda bih bio astronom.

72. Vidi Željko Marković, *Ruđer Bošković II*, p. 803: »kad je jednom ujutro ugledao na galeriji contessu Durazzo spuštene kose, a u pratnji svog paža,...«.

U narednom prizoru (ep. 30) Bošković se pred nimfama promiseće u satira, da bi u završnom stihu nastupila prekretnica koja dotiče Boškovićevu egzistencijalnu tjeskobu. Što je odgovorio satir kad su ga nimfe poželjele? Pravi satir ne bi časio postupiti u skladu sa svojom mitskom naravi, ali ovaj satir doživio je ponudu s čuđenjem i zatajom vlastite privlačnosti. »Govoru nije vičan«, to se satir Bošković u sâmu činu pjevanja odrekao svoje rječitosti! Uloga satira bila je prevelik ulog za započetu poetsku igru, izbor kojega nigdje izvan Arkadije ne bi prihvatio. A gospode je lijepo poučio da nosi svećeničku odjeću. Zato je »ruhom crn«. U istom pentametrus uspio je upozoriti i na svoju egzistencijalnu muku. »Duhom je crn«, smrknut i zabrinut jer mu je znano da su svi njegovi istraživački planovi u brerskoj zvjezdarnici odlukom austrijske carice dovedeni u pitanje i da će u narednim mjesecima, ukinućem isusovaca, nastupiti trenutak u kojem će biti posve sâm i posve nezbrinut. Ovaj epigram doživio je svoj prozni nastavak u Boškovićevu potresnom svjedočanstvu na kraju pisma Girolamu Durazzu:

»Da li su Vam dostatni ovi distisi? Iznio sam sve one koje sam napisao da bih poslušao gospodina ambasadora. Uostalom, tu je ruka kojoj bi dolikovalo precrtati ih. Napravio sam ih bez priprave (*su due piedi*) u ovih pet dana otkako ovdje boravim, a najvećim dijelom prekjučer [29. rujna 1772.]. Epitaf za medvjeda, ambasadorova sklonost da stalno radi, natpis koji bi se postavio u vrtu, cviljenje psa i štogod drugo ipak se mogu podnijeti. Svi zajedno priznaju da i u dobi od 62 godine ostaje nešto krepčine, što se osobito očituje u tako ugodnu društvu, a poslije stola tako raskošna i obilna. Najveće je pak čudo što sam ja ovdje boravio tako otvoren i veseo uza svu složenost prilika, kako općih našega Reda, tako i mojih osobnih, koje prilike su, kako ćete Vi možda znati, u ovaj čas prilično kritične. Kada sam pak dobro promislio o tome što ja mislim da mi je dužnost činiti, te se uvjerio da sam izvršio svoje dužnosti, sve ostalo me ne smeta, osim nakratko. Znam da Bog lako može sve popraviti. Ako to i ne učini, postići će svoje ciljeve. Na meni je prihvatiti svaku stvar iz njegovih ruku i ispuniti ono što je, držim, moja dužnost. Mogu se prevariti u onom što držim, ali ne marim za to. Dostatno je što stvarno to držim i vršim.«⁷³

Svladavajući časovite tjeskobe, Bošković se uspio izboriti za duševni mir s kojim je odlučio prihvatiti odredbu o svom uklanjanju s položaja ravnatelja brerske zvjezdarnice, kao i povjerljive najave o ukinuću Reda kojem je pripadao. Makar neki Boškovićevo predanje i pripisali fatalizmu, koji je bio prirodan Boškovićevoj majci Pavli,⁷⁴ to predanje, s racionalnim obrazloženjem da mu je slijediti ono što pronade da mu je dužnost, primjerenije je pripisati Boškovićevu iskustvu izvorne ignacijanske duhovnosti. Pribravši svoje duševne sile pred nadolazećim teškim danima, Bošković je mogao improvizirati distihe za vrijeme venecijanskog lada-

73 »Lettera del P. Boscovich al P. Girolamo Durazzo«, pp. 93-94.

74 Primjerice, Germano Paoli, *Ruggiero Giuseppe Boscovich nella scienza e nella storia del '700*, p. 235: »ecco apparire il fatalismo della madre«.

nja, čak i procjenjivati koji su mu osobito uspjeli. Tek je u epigramu »Satir« progovorio o svojoj egzistencijalnoj tjeskobi rječitije i potresnije negoli je to rasvijetlio u navedenom odlomku iz pisma Girolamu Durazzu. Polustih »ruhom i duhom crn« (*veste, animoque niger*), koji zrcali istodobnu ugroženost osobe i zajednice, vrijedilo bi upamtiti kao Boškovićev najpotresniji stih. I u egzistencijalnoj tjeskobi Boškoviću nitko nije mogao oduzeti frulu – znamen pjevanja iz rimske Arkadije.

Treća pozornica: Ljetnikovac vojvode Ksavera Saksonskog

Izlaz iz tjeskobe, koja se u činu ukinuća isusovaca papinskim breveom *Dominus ac Redemptor* od 21. srpnja 1773. pokazala točnom procjenom, Bošković je pronašao u odlasku za Pariz. Dvorski saloni i vrtne svečanosti spremno su dočekali nadahnutog improvizatora koji se uz to vinuo do položaja ravnatelja optičkih istraživanja u francuskoj ratnoj mornarici. Među više razloga, i obljubljenost Abbé Boškovića u ženskim društvima dobrano je zasmetala d'Alembertu.⁷⁵ Ogledni uzorak galantnog pjevanja iz pariškog razdoblja tvore stihovi koje je Bošković izrekao tijekom rujanskih svečanosti u ljetnikovcu vojvode Ksavera Saksonskog u Pont sur Seine, a zatim ih pribilježio i popratio uvodom naslovivši svoj zapis *Versi fatti... in Settembre del 1777*.⁷⁶ U nizu prigodnica tri su napisane na talijanskom, pet na latinskom, a pet na latinskom uz usporedni talijanski prijevod u drugom stupcu, što je ovisilo o slušateljstvu i osobi kojoj je bila upućena. Tijekom svečanosti Bošković je nastupio s osam latinskih distiha, a najuspjelije četiri minijature uvrstio sam u izbor Boškovićevih epigrama.

Sjajne svečanosti započele su na blagdan Sv. Klare predstavom u teatru i gozbom u vrtu u čast javnog proglašenja morganatskog braka vojvode Ksavera Saksonskog i njegove odabranice nekraljevskog podrijetla contesse Spinucci, braka koji je odavno bio sklopljen u Dresdenu, te je, kako je Bošković znao jasno protumačiti neupućenima, »bio uvijek zakonit, ali od početka tajan«.⁷⁷ Za tu je prigodu

75 Jean Le Rond d'Alembert Josephu Louisu Lagrangeu, 7. prosinca 1773., u *Oeuvres de Lagrange*, ed. Serret, vol. XIII, p. 275: »...le jésuite Boscovich, qui, à force de parler aux femmes de la cour des belles choses qu'il a faites,...«, nazvavši Boškovića isusovcem očigledno u pogrdnom smislu jer Bošković poslije ukinuća isusovaca to više nije mogao biti. Usp. John Pappas, »Les relations entre Boscovich et d'Alembert«, u Michele Bossi and Pasquale Tucci, *Bicentennial commemoration of R. G. Boscovich*, pp. 121-148, na p. 135.

76 *Versi fatti dall'Abb. Ruggiero Boscovich in Settembre del 1777.*, rukopis iz ostavštine Mirka Breyera, ff. 1-2, NSBZ R 6357; usp. istoimeno poglavlje u Mirko Breyer, *Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povjesti hrvatskoj* (Zagreb: U nakladi vlastite knjižare, 1904.), pp. 100-106.

77 Ruder Bošković Gaetanu Ghigiottiju, Pont sur Seine, 27. travnja 1782., u Vladimir Varićak (ur.), »Ulomak Boškovićeve korespondencije«, *Rad JAZU* 185 (1911.), pp. 243-453, na p. 431: »Il matrimonio di essa col Principe fu dichiarato alcuni anni addietro qui, dove io mi trovai anche allora presente, stato sempre leggitimo, ma da principio occulto.«

Bošković smislio i dosljedno poetski oblikovao dvostruku igru s imenima i prezimenom mladenke. Lijepa Talijanka iz Ferma zvala se Chiara Rosa Spinucci. Kad se već odrekla svog prezimena i prihvatila naslov grofice lužičke, Bošković joj je distihom zaželio da se, premda po imenu Ruža, odrekne trnja koje se krije u korijenu njezina prezimena Spinucci, dapače to joj je mogao zaželjati kako u latinskom distihu, tako i u talijanskoj tercini budući da se trn, drač na latinskom kaže *spinus*, a na talijanskom *spino*. Poštujući Boškovićevu zamisao, prezime iz dubrovačkih strana koje bi moglo prikladno izraziti igru riječi s prezimenom Spinucci bilo bi Dračevac. Druga igra krije se iza priznanja »Odlična si mužu« budući da se Bošković pritom oslanja na mladenkino prvo ime Chiara, odnosno u latinskoj inačici Clara, da bi se s profinjenom ironijom narugao društvu koje nije moglo i htjelo prihvatiti ljubav. Po Boškovićevu osvjedočenju, Chiara je, kako joj ime kaže, bila odlična, zaslužna, plemenita kroz ovo razdoblje, duže od jednog desetljeća, kad su je društvene okolnosti prisiljavale na tajnost bračne veze jer nije bila dovoljno plemenita podrijetla. Prijevod epigrama, koji bi Boškovićevu igru riječima otkrivao više od doslovnog prijevoda kojega sam uvrstio u izbor, a poštovao bi metrička pravila elegijskog distiha, glasio bi tada ovako:

Jasni Ruži Dračevac na dan vjenčanja

*Dračevac ne zoveš se više, i Jasni i Ruži kličem:
Odličnu hoće te muž, ružu da ne resi drač.*

Slavlja su završila 30. rujna svečanim plesom koji je upriličen u čast rođendana grofice Chiare Rose. Bošković je uočio okretni i ljupki ples slavljenice, te ga popratio distihom u kojem je povezaao tri bitne postaje na njezinoj životnoj stazi: Beč, Dresden i Pariz.⁷⁸ Prisjećajući se djevojke iz uznosita Beča, kao da je i stihom uznastojao zabilježiti kako se za vrijeme svog boravka u Beču založio da lijepa Chiara Rosa postane dvorjankom na saksonskom dvoru u Dresdenu.⁷⁹ Boškovićeva preporuka za djevojku iz obitelji Spinucci posredno je omogućila da se u Dresdenu rodi velika ljubav između vladara i dvorjanke, a javno, premda zakašnjelo očitovanje te ljubavi proslavi nedaleko Pariza u Boškovićevoj nazočnosti. Posluživši se latinskim distihom, Bošković je u pjesničkoj improvizaciji uz rub plesnjaka majstorski opisao životni put jedne žene.

78 Vidi Boškovićovo svjedočanstvo u »Versi fatti dall'Abb. Ruggiero Boscovich in Settembre del 1777«, u Breyer, *Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povjesti hrvatskoj*, pp. 100-106, na p. 101: »Nella festa delli 30 ballando essa con estrema sveltezza, e leggiadria fù pure fatto dallo stesso Autore un distico,...«

79 Ruder Bošković Gaetanu Ghigiottiju, Pont sur Seine, 27. travnja 1782., u Varićak, »Ulomak Boškovićeve korespondencije«, na pp. 432-433: »...ho ricevute mille finezze dopo di avere in Vienna ne'miei viaggi cooperato molto allo stabilimento di questa Signora quando di là andò [come] dama di corte in Sassonia,...« Usp. Mirko Breyer, »Rugjer Bošković kod Žavera vojvode saksonskog«, u Breyer, *Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povjesti hrvatskoj*, pp. 93-99, na p. 94.

Četvrta pozornica: tiskara Remondini

Među pozornicama na kojima se Bošković iskazao u vještini oblikovanja epigrama zacijelo je najneobičnija tiskara Remondini iz Bassana. Tu, u prostoru ispunjenom olovnim parama, nastala su dva epigrama što ih je Bošković spjevao da bi pozdravio prvu i jedinu zbirku *Rime* talijanskog pjesnika Giacomu Vittorellija,⁸⁰ koja je, usput, doživjela latinski prijevod, objavljen u Dubrovniku iz pera Antuna Sivrića.⁸¹ Te 1784. godine Bošković je često posjećivao tiskaru Remondini. Ne samo da je u tom kratkom razdoblju u jednom svesku objavio talijanski izvornik svoga putopisa *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia*, arheološko izvješće o ruševinama sučelice Teneda *Delle rovine di Troja* iz rujna 1761. godine i *Prospetto delle opere nuove matematiche contenute in cinque tomi*, nego je neumorno radio na pripremi svojih sabranih djela iz optike i astronomije koja je prospektom i najavio. U popratnom pismu uz Vittorellijeve stihove Giambattista Roberti opravdano ga naziva slavnim geometrom i astronomom, a uz to otkriva neobičnu pojedinost: švedski kralj Gustav III. poklonio mu je u Bassanu dragocjenu zlatnu medalju s iskovanim vlastitim likom u znak osobita štovanja.⁸² Neposredno poslije Robertijeva pisma, već na sljedećoj stranici, čitatelja Vittorellijeve zbirke očekuje iznenađenje: pjesnik Bošković.

Boškovićeve stihove, svojevrsan predah u mukotrpnom znanstvenom radu, omogućile su dvije bijele stranice u prijelomu Vittorellijeva zbornika stihova. Drugu stranicu Bošković je ispunio »Četverostihom« u kojem je nastojao posvjestiti vlastiti pjesnički čin, daleko od svake trivijalnosti, ma koliko književni rod prigodnice svoje gradbeno tkivo pronalazio u trivijalnom. Bošković je bez oklijevanja pristao na igru nad bjelinom stranice, ali tako da je na prvom mjestu posvjedočio svoje udivljenje nad kratkim lirskim oblicima: »Divim se recima kratkim« (*Versiculosque breves miror*), posegnuvši za deminutivom. Pritom mu pjesničkim izazovom postaje novi oblik (*forma novella*), a uzorom mu i dalje ostaje odmjerena muza (*Musa modesta*) koja i u igri uspijeva očuvati mjeru. Iz te napetosti *forma novella*–*Musa modesta*, koju jedav da je moguće u potpunosti očuvati u prijevodu, nastaje pjesma. Općenito govoreći, prigodnica živi iz prigode u kojoj je nastala, iz prizora kojim se nadahnjuje, iz ozračja u kojem dojmljivom postaje njezina laska, žalac ili dosjetka. U Boškovića se ona odjednom preobrazuje u novi oblik koji tumači sâm pjesnički čin. Tematizaciju vlastite poetike jedva bi se moglo očekivati unutar prigodnice, a Bošković se u »Četverostihu« odlučio za takav izniman pristup.

80 »Rogerii Josephi Boscovich ad Jacobum Victorellum epigramma«, u Giacomo Vittorelli, *Rime* (Bassano: Giuseppe Remondini, 1784.), p. 76; »Tetrastico«, u Vittorelli, *Rime*, p. 138.

81 Antonio Sivrich, *Traduzione latina delle Anacreontiche di Giacomo Vittorelli e dei sonetti scelti dello stesso scrittore...* (Ragusa: Presso Antonio Martecchini, 1803.).

82 Giambattista Roberti, »Poscritta«, u Vittorelli, *Rime*, pp. 68-75, na p. 75.

Živa riječ

Epigrami, koje je Bošković pripremio za recitiranje na javnom skupu ili ih bez pripreme izgovorio potaknut kakvom društvenom zgodom, malen su, ali dragocjen ulomak Boškovićeve pjesničke riječi. Oni možda ponajbolje iskazuju razvoj Boškovićeve versifikacije u vremenskom luku od četrdesetih godina 18. stoljeća do Boškovićeve smrti. Slijedeći taj razvoj moguće je prepoznati tri tematska kruga. Najraniji krug obilježuje privrženost prirodoznanstvenim temama Boškovićeva doba. Namijenjen je krugu upućenih rimskih Arkadana, a istinsku poetsku vrijednost polučuje u srazu samosvjesnoga novovjekovnoga znanstvenika s grčkom mitološkom građom, što je osobito vidljivo u rugalici »Protiv grčke priče da je Jupiter razvlastio Saturna«. Drugi, pozniji tematski krug nadahnjuje se zgodama ladanjskoga života i ljepotom žene. Prigodnica, najčešće distih, tematizira analogiju između žene i astronomske pojave i time opisuje pjesnikov položaj, određen istraživačkim žarom u astronomiji i erotičkom energijom muškarca u društvu žene. Bošković se pritom kreće filozofskim putem na kojem zagovara sklad čovjeka i prirode, ali i jedinstvenim poetskim putem na kojem se erotika poetike promeće u poetiku erotike. O tomu najbolje govori epigram »Gospodi prije jutarnjeg dotjerivanja«. Oplemenjen životnim iskustvom, pozni Bošković može ne samo poštivati drugačije mišljenje, nego s tim poštivanjem i pjevati o drugačijem mišljenju. Pa kad Voltaire i Rousseau postanu Boškovićevom pjesničkom temom, njegov epigram estetski nadvisuje moralni naputak Rajmunda Kunića ili književnu rugalicu Džona Rastića. Treći tematski krug tvore galantni stihovi iz pariškog razdoblja, kakve je primjerice izricao na svečanostima u ljetnikovcu vojvode Ksavera Saksonskog. Za te je stihove dostatno nadahnuće žena koja se raduje u trenutku proglašenja svoga tajnog braka, žena koja uživa u plesu, djevojka kojoj mladi časnik šapuće o svojoj vječnoj ljubavi pa makar šaputao u prozi.

Iz cjelokupne epigramatske baštine hrvatskih latinista Boškovićevi se epigrami izdvajaju po tome što vjerodostojno zvuče tek na sceni. I arkadijski epigrami, koji su brušeni u tišini Boškovićeve profesorske sobe u Rimskom kolegiju, bili su namijenjeni čitanju na javnom skupu rimske Arkadije. Što je još važnije, oni su morali dobro zazvučati u imaginarnom atriju Boškovićeva matematičkog hrama kamo ga uvodi pastir Achemaenides, njegov profesor matematike Orazio Borgondio.⁸³ Prema zamisli iz Boškovićeve ekloge, atrij je ukrašen kipovima, tako da Uranija upućuje na astronomiju, Mars na balistiku, vojno graditeljstvo i

83 Vidi Rogerius Josephus Boscovichius S. J. inter Arcades Numenius Anigraeus, *Ecloga recitata in publico Arcadum consessu primo Ludorum Olympicorum die...* (Romae: Ex Typographia Generosi Salomoni in Foro Sancti Ignatii, 1753.), pp. 14-16, s bilješkom na p. 15; usporedi i drugo izdanje: Boscovichius Ragusinus Soc. Jesu inter Arcades Numenius Anigraeus, »Ecloga. Recitata in publico Arcadum consessu Anno 1753. primo Ludorum Olympicorum die...«, u *Arcadum carmina pars altera* (Romae, 1756.), pp. 195-204, s opisom matematičkog hrama na pp. 203-204, bez bilješke.

mehaniku, Gracije na optiku, a Najade na hidrostatičku, dok su geometrija, aritmetika i algebra predložene na području atrijske. Svi ostali, ovdje predstavljeni epigrami prvo su izgovoreni, pa tek onda zapisani. I u ljetnikovcu poklisara Giacoma Durazza, i u ljetnikovcu vojvode Ksavera Saksonskog, i u tiskari Remondini scena je već bila postavljena, uloge podijeljene, a slušateljstvo pripravno za pljesak. Napisani za pozornicu ili nastali na pozornici, Boškovićevi su epigrami živa riječ vrijedna uprizorenja.

214 ARCADUM CARMINA

*Joanni V. Gloriosissimo Lusitania Regi inter
Arcades Accl. Areti Mellio cum
a gravissimo Morbo convalescisset.*

EPIGRAMMA.

A Rentes Lauros, Pindique per Avia vidi
Pieridas passus crinibus ire Deas,
Fugerat abjectis Phœbus plectroque lyraque:
Et steterat sacri territa Fontis aqua.
Sic Mæcenatis vicino in funere quondam
Castalias dicunt obriguisse Deas.
Cum subito, laurique novæ consurgere sætu,
Et strepere arguto largior unda sono.
Aonides festis demulcent cantibus auras,
Antra procul reboant, Arcadicumque Nemus.
Scilicet ipse Tagi ripis regressus ab aureis
Ingeminat telona victor Apollo tuba;
Vivit Io, Laobee pulsa, mihi vivit Aretes!
Stat Tibi, Pinde, tuum stat decus, & columen.

*In Planetarum dispositione Terra inter
Martem, & Venerem.*

EPIGRAMMA.

A Spicis, ut rapidos Amor excitet, Iraque, motus,
Partiti humani pectoris imperium?
Hic gemit ah duræ fraudatus amore puellæ;
Ille hostem insequitur torvus, & arma quatit.
Miraris? Cerne auricomum quondam ordine solem
Disposita in gyrum sidera circumceant.
Merciprius propior Phœbo: Venus axe recedit
Altior: hinc Veneri proxima Terra subit.

Tel-

PARS ALTERA. 215

Tellurem vasto Mars orbe amplectitur: illum
Juppiter: hunc pigri plumbea stella parvis.
Quos Venerem, Martemque inter natura locavit;
His mirum, si Mars imperet atque Venus?

De Solis maculis.

EPIGRAMMA.

Fallor! an æthereas, qui curru ardente per oras
Æternum puro fundit ab axe iubar;
Unde satas Maja, & cum Marte, pigroque parente
Juppiter; unde nitet Cynthia, & unde Venus;
Unde nitent prata, & radii septemplex iclu,
Versicolorato flore superbit humus.
Fallor! an obscura nitidam ferrugine frontem
Inscit, & maculis turpibus ora notat?
Haud fallor: densos ardenti è pectore fumos
Evomit, & vultus obruit ipse suos.
Phœbus habet nubes: miseræ miser incola terræ;
Tu speras lætos & sine nube dies!

*In Græcam Fabulam Saturni a Jove
regno pulsi.*

EPIGRAMMA.

Temporis historiam prisce dum, Græciæ, narras;
Quæ tibi habenda fides, sat Polus ipse docet.
En tubus: hic gemino distantia sidera vitro
Admovet, & filis hic loca certa notat.
Nonne vides? Summo propior Saturnus Olympo
Eminet, inque humili despicit orbe Jovem.
Ille gravis, lentoque perambulat æthera gressu:
Hic volat & celeri se rotat usque pede.

O 4

51

Časopis za književnost i znanost
Nova serija, Godište IV, 1993, Broj 3

Sadržaj

<i>Vlado Gotovac</i> Dokumenti za Dubrovnik	3
<i>Ante Stamać</i> Soneti	8
<i>Ivo Frangeš</i> Urota Zrinsko-Frankopanska danas	13
<i>Branimir Donat</i> Suspendirana priča (fragmenti, iskustva, čitanje), II.	18
Ruđer Bošković <i>Franjo Zenko</i> Sila kod Ruđera Boškovića: princip fundamentalne filozofije	33
<i>Ivica Martinović</i> Najranija recepcija Boškovićeve filozofije prirode	46
<i>Ante Kadić</i> Ruđer Bošković — »Genius loci«	71
<i>Ruđer Bošković</i> Epigrami	79
<i>Ivica Martinović</i> Epigrami Ruđera Boškovića	93
<i>Ruđer Bošković</i> O opsadi i bombardiranju Dubrovnika	121
<i>Miljenko Foretić</i> Bilješka uz Boškovićevo pismo	123
<i>Luko Paljetak</i> Josipu Ruđi Boškoviću	126
<i>Miro Gavran</i> Stranac u Beču (Ruđer Bošković i Marija Terezija)	127
<i>Dalibor Foretić</i> Ruđer Bošković u Gavranovu dramoletu: praižvedba u Dubrovniku 1992.	140
Bartol Kašić <i>Rafo Bogišić</i> Čitajući posvete i predgovore Kašićevim knjigama	147
<i>Ivan Mustać</i> Djelovanje Bartola Kašića u Dubrovniku	170
<i>Nikica Batušić</i> Scenska slika Kašićeve »Svete Venefride«	178